

The Black Princess

ЧОРНА КНЯГИНЯ

Historical

(Гальшка Княжна Острожська)

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ

Видання „Українського Голосу”
Вінніпег, Ман.
1933

ЧОРНА КНЯГІНЯ

UKRAINIAN CANADIAN COMMITTEE

Women's Division - Winnipeg Branch

ЧОРНА КНЯГИНЯ

(Гальшка Княжна Острожська)

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ

Видання „Українського Голосу”

Вінніпег, Ман.

1933

WOŁODYMYR LESKIW,

491 Belmont Avenue

Winnipeg, Man. R2Y 0Z4

Published and Printed by Ukrainian Publishing Company Limited,
210—214 Dufferin Ave., Winnipeg, Man.

I. Княжий „дяк” Лаврентій Трофимович і „райця” Мелетій Мокієвич.

Яких десять миль від Почаєва на північний схід лежить місто Острог над ріками Гориню і впадаючою до неї Вилією. Славне то було місто в ті часи, коли на Волині українські князі з боярами виїжджали із своїх замків, щоби відбивати напади Татар. На ринку міста розкладалися купці з товарами з далеких сторін: Німці з сукнами і полотнами, Греки з малмазією (вином) і полудневими овочами, Вірмени з дорогоцінними каміннями і виробами з золота і срібла, Татари з адамашком, шовком, бавовною, перцем, тиміамом, коврами, цитринами, имбиром і т. д. Оружжя всякого рода було виставлене на столах і в крамницях за вікнами. Острожські міщане сиділи стало в своїх торговлях, до котрих за купном заходила служба князів і бояр, відвідуючих острожський замок.

Замок в Острозі стояв на полуднево-східній стороні міста. на горі, похилений до Вилії. Він був укріплений камяною стіною з баштами. В північно-західній його стороні були склепіння і ворота з підйманним мостом, котрий спускали на широкий рів лише в день, а в ночі стояв він припертий до башти. Вступивши через ті ворота в обширний замковий двір, видно було в середині його високу камянну вежу, перед котрою безустанно стояла сторожа, бо в ній і під нею хоронилися великі богацтва — золото і срібло і дорогоцінності власників замку. Кругом двора стояли деревляні і з каміння збудовані дома для замкової сторожі. стайні, кімнати для бояр. — а далше над Вилією князівська палата, великий будинок на два поверхи, з множеством кімнат і саль.

На північній стороні замку стояла замкова Богоявленська церква з п'ятьма банями, котрі опиралися на шістьох стовпах із тесового каміння. Вона була збудована з червоної цегли, а двері, вікна, гзимси були виложені тесовим, різьбленим каменем. Середня баня блестіла далеко із замку по околиці, в середині-ж церкви іконостас і великий престіл сіяли від золота, даючи доказ побожності володарів Острога. На дзвіниці один дзвін важив десь около сто сорок сім сотнарів.

Церкву ту збудував, на місці давньої деревляної, князь Константин Острожський. Будова почалась в 1521 році і тревала кільканайцять літ. Крім сеї замкової церкви було в Острозі пять других церков, богато прикрашених і повних міщан і міщанок в неділі і свята.

Одного травневого дня 1553 року був в Острозі незвичайний здвиг. На вулицях роїлося від міщан і міщанок в полотняних і вовняних жупанах, — чоловіки в сукняних шапках на головах, жінки в чіпцях і капузах, дівчата з відкритою головою, із котрої спадала довга коса. Муштини оперезані були широкими ремінями, прикрашеними металевими бляшками, часом срібними, — а жінки різноцвітними тканими поясами. Нарід живо розмовляв між собою, показуючи в сторону замку. На вулицях являлись кінні поїзди панцирних, козаків і других уоружених людей, котрі проводили бояр і українсько-литовських князів. Послідних можна було пізнати по мітрах, або аксамітових червоних шапках, прикрашених золотом і дорогими камінями. І шляхтича польського можна було відрізнити по його бундючній міні і короткім футрові, накиненим пишно на плечі.

Луцькою вулицею парадував поважно кінний відділ козаків, з молодим чоловіком на переді, смаглявого лица і з чорним волоссям. Він був одітий також по козацьки — в синім жупані з розпореними рукавами, в широких шараварах і шапці, з котрої спадав золотистий кутас. Видно було по його лиці, що він рідко переживав в кімнатах і що широкий степ був місцем його перебування.

— Князь Дмитро Сангушко! Дивіть, Дмитро Сангушко! — роздалися голоси серед товпи, стоячої перед гостинницею там, де Луцька вулиця виходила на ринок.

Всі цікаво приглядалися бравим молодцям і їх начальникові.

— Вибачте, але хто є сей Сангушко, про котрого говорите? — запитав одного із міщан чоловік малого росту і худорлявий, в короткій куртці і штанах, тісно пристаючих до тіла. На голові його був капелюх з широкими крисами і пером.

— Як то? Ви не знаєте, хто є Дмитро Сангушко? Ба, ви Німець, не з наших сторін! — замітив міщанин.

— Так, я Німець, львівський міщанин; перший раз при-

їхав до Острога з товарами, і ваших князів не знаю, — сказав Німець ломаною українською мовою.

— Ну, то я вам виясню. Князь Дмитро Сангушко є староста черкаський і канівський, староста кресовий або українний, — пояснив міщанин.

— А що то значить староста кресовий? — запитав дальше Німець з ще більшою цікавістю.

— Ха, ха, ха! — як то Німець хоче все знати! Ну, я скажу вам: староста кресовий то є такий, що має під собою козаків, все стоїть з ними на сторожі при Дніпрі і відганяє Татарів. Ох, коли би не сей Дмитро Сангушко, то ти, Німче, не продавав би спокійно свого товару в Острозі, а опинився б в ясірі (неволі) у Турка. Може бути, султан зробив би з тебе євнуха і сказав би тобі пильнувати своїх жінок в гаремі! — сказав міщанин.

Ті, що слухали сих слів, зареготалися.

Тимчасом кінний відділ переїхав серединою товпи і ринком направився до замку. Товпа стояла дальше і розговорювала між собою.

— Дивіть, як наш замок оживився! Кілько то гостей нині зїхалося! — сказала товста, присадкувата міщанка. — Що то значить, коли в нім є богата, молода дівчина. То так притягає, як мух до меду.

— Не знати, до кого притягає, до доньки чи до матері? — замітив другий міщанин з чорною бородою. — Що ви думаєте? Чи-ж не може наша княгиня вийти заміж? Уже буде яких шіснайцять, або сімнайцять літ, як покійний князь Ілія помер. Від кількох літ в замку все балі, забави, зїзди польської шляхти і українських князів. Видно, надокучило їй бути вдовою. Ви то всі баби такі, що жалуетесь на мужа, поки муж в живих, а як тільки помре, так зараз нового шукаєте.

— Говоріть ви, що хочете, а таки тут наша княгиня женихів не шукає, — сказала товста міщанка. — Вона за женихами їздить до Кракова. Яких пять разів до року вона буває в Кракові, а от була там і тепер, перед двома тижнями. Говорить, що їй скучно межі „шизматиками“, а між Поляками веселе, приємне життя. Будете видіти, що коли наша княгиня вийде заміж, то за Поляка. Вона і доньку видасть за Поляка. Українських князів вона не любить.

— Вона і весь український нарід ненавидить: відколи

маетки Острожських взяла в управу, подвоїла податки на нас міщан, а з селян то таки шкіру дере, — замітив старий міщанин в низькій шапці і з сивою бородою.

Товпа розійшлась, хто в сю, хто в ту сторону. Декотрі з міщан вступили до гостинниці, щоби покріпити своє тіло і поговорити з товаришами. В гостинницю зайшов також Німець і розмовляючий з ним на вулиці міщанин. Оба вони сіли за довгим столом, за котрим сиділо вже кілька осіб.

Міщанин був чоловік середних літ, середнього росту, широкоплечий і з русьвою бородою. Рум'яне його лице вказувало на здоров'я, а сині очі, бистро бігаючі по зібраних, свідчили про понятливість і проворність. Жупан із тонкої вовняної матерії і золотий перстень на правій руці давали пізнати, що він належав до багатших міщан і достойників міста.

Побачивши сидячого проти себе старшого чоловіка з поморщеним лицем і сивою бородою, простягнув він до него руку на привіт:

— Мій низький поклін зачне уродженому Лаврентію Трофимовичу! — сказав міщанин вклонившись.

— Витайте, поважаний Мелетію Мокієвичу! — відповів той. — Ох, давно я вас не бачив. Хоч часом і бував в Острозі, то не ставало часу вступити до знайомих.

— Ви приїхали з князем? — запитав міщанин.

— Їх милість, князь Василь є в замку, а я, як його дяк (секретар), шукаю тут в меді підкріплення для справ, які зволить їх милість мені поручити, — сказав старець. **Р**

Він був одягнений в жупан з турецької шовкової матерії з срібними гузиками, котрий відрізняв його від міщан.

— Ах! Дав би Бог, щоби ви з князем Василем стало в Острозі жили. Наша княгиня Беата уже нам міщанам на доїла. Острожські не були такими. Діди наші розказували нам, як блаженної пам'яті князь Федір Данилович, що володів Острогом за Ягайла, обходився милосерно з людьми, голодного накормляв, голого зодягав. Його син Дашко проливав кров за Українців в боротьбі з Поляками і його потомки заступались за нас перед великими князями литовськими. Наш покійний Ілія — Боже прости йому його гріхи, — таки зле поступив, женячись з Полькою. Вона подвоїла всякі податки і оплати. Вона спроваджує Жидів і поміщує їх в шинках по селах і місточках.

—Даруйте, що я вмішаюсь в вашу розмову, — сказав сидячий при тій же столі чоловік в міщанській одежі, заїдаючий рибу з цинової тарілки. — Я купець з Галича; приїхав з сіллю по раз перший до вашого міста. Хто є та княгиня-Полька, про яку говорите?

— Як вам на ім'я і як вас славлять? — запитав Лаврентій Трофимович.

— Гнат Василевич, — відповів той.

— Так знайте, Гнате Василевичу, — поясняв Лаврентій Трофимович, — що Острог був власністю князя Ілії Острожського. Ох, добрий то був князь і жаль, що передчасно помер. Я у него служив писарем, як він ще був нежонатий. Тямлю добре, як він прикликав мене, кільканадцять бояр панцирних і чотирох з обслуги і сказав нам: „Молодці! Завтра їдемо до Кракова на королівський двір. Король мене запрошує до себе, шоби я побачив, як там весело живуть і бавляться. Готуйтеся в дорогу!” Два тижні їхали ми, а нарешті стали в Кракові. Славне місто, нема що казати; не то, що Острог! А життя там, про яке ви не можете і снити. Ми провели в Кракові цілого пів року і надивились на всякі забави і балі. Вкінці ми вернули з Кракова, та не з одним князем, а таки і з його дружиною. Король оженив його з своєю дочкою, Беатою Косцелецькою, нинішньою княгинею Острожською.

— То теперішня княгиня Острога із королівського роду? — спитав зі здивованням галицький купець. — Таким способом вона сестра нинішнього короля Жигмонта Августа.

— Та вона як би королівського роду і як би не королівського, — сказав писар, запивши медом і покрутивши вусом. — Княгиня Беата є незаконно уродженою дочкою покійного короля Жигмонта Старого. Сей король, Жигмонт, заки вступив на престіл, управляв Шлеськом і тоді, як то водиться в польських панів, держав при собі любовницю Катерину Тельничанку, з котрою знайшлося у них кількоро дітей, а між ними і наша пані Беата. Ту любовницю видав він за муж за Андрія Косцелецького, шляхтича високого польського роду.

— Диви! — перебив галицький купець. — І хотілось шляхтичови високого роду женитись з королівською любовницею? Я, хоч бідний міщанин, але того не зробив би.

— У польських панів, — сказав Мелетій Мокієвич з на-
смішкою, — тепер на то не зважають, лиш щоби жінка при-
несла гарне віно і допомгла до висших урядів. От і Косце-
лецький, взявши королівську любовницю з її дітьми за жін-
ку, став підскарбієм і на касі річи посполитої добре заробив.

— Діти Катерини Тельничанки, — знова продовжав пи-
сар, — не виховувались у Косцєлецького, а таки у природ-
ного їх батька, короля. Так і наша Беата виховалась на ко-
ролівським дворі, а як виросла, видав її король Жигмонт
Старий за нашого князя Ілію, заманивши його на забави до
Кракова. Але і року не дожив князь Ілія з молодою жінкою.
Він помер, а по його смерті Беата породила доньку, котра
таким чином і батька не виділа. Ах, пречудесна та Гальшка,
красавиця на всю Литву! Коби ви, Гнате Василевичу, її по-
бачили!...

При тих словах засвітили очі старого писаря.

— Красавиця вона, та й ревна православна душа! — жи-
во сказав Мелетій Мокієвич, ударивши чаркою меду об
стіл. — Мати її католичка, що вже не наговориться з своїм
Домініканцем доньці, щоби перейшла на латинську віру, але
Гальшка не дається намовити і таки горячо держиться пра-
вославія. Вона поведенням до матері не подібна; згідлива,
смирна і заступається за бідних і понижених. Її тепер ші-
снайцять літ.

— Мати католичка, а донька ревна православна! — з
подивом зауважив галицький купець. — Як пояснити таке
противоріччя?

— Пояснити легко, — сказав писар. — У покійного кня-
за Ілії був молодший брат Константин Василь. Ми його
кличемо князем Василем, і я таки у него по смерті Ілії на-
нявся на службу за писаря. Його милости, мойому князю
Василю, при смерті Ілії було трийцять літ. Поки Ілія жив,
то оба брати неподільно володіли всіми маєтками Острож-
ських. Але як Ілія помер, Беата довго не хотіла ні Василя
допустити до участі в управі маєтків, ні ті маєтки поділи-
ти. Князь Василь жив в острожським замку на ласці Беати,
то є своєї невістки (бо у нас жінку брата називають невіст-
кою). Він то найбільше займався вихованням Гальшки і
утвердив в ній привязання до православія. Гальшка любить
його як рідного батька.

— І тепер жие на ласці Беати? — запитав галицький міщанин.

— Ні, — відповів писар. — По довгих церемоніях король поділив маєтки Острожських: Василь дістав Дубно, Дрогобуж, Звягель, Крупе, Здолбичі, Степань, Сатнів і Хлапотин, Беаті припали Острог, Полонне і Красилів, а одну третю часть маєтків Острожських король признав для Гальшки. Князь Василь жие в Дубні в своїм замку, та нині є в гостях у Беати.

— Дякую вам дуже, шановний Лаврентію Трофимовичу, за ласкаве пояснення, бо я не знав, хто Беата, хто князь Василь, — сказав галицький купець. — У нас в руськім воевідстві нема українських князів, як у вас на Литві. У нас є троха української шляхти малої руки, решта-ж шляхти і пани то Поляки, а в містах наших переважно Німці-заволоки.

— Як ви смієте говорити „заволоки“? — закричав, наче опарений, Німець, що то допитувався перед тим про Дмитра Саигушка на вулиці і сидів тепер німо при столі за шклянкою пива. — Як ви смієте зневажати нас Німців? Я Ганс Кухельмаер, купець зі Львова і „райця“. Мій батько був бурмістром в Нирнберзі, а моя жінка Маргарета споріднена з такими родинами, котрі пишуться „рітер фон“. Нирнберг, то не ваш Острог, ні Краків, то велике богате місто. Я не такого роду, як вам здається і я зобиджати себе не дам.

— Ну, ну, не горячіться так, пане Ганс фон Кухельмаер, — успокоював його писар, — Поважаний Гнат Василевич вас обиджати не думав. Но все таки ви зайда з чужини.

— Ні, я не зайда; я родився у Львові. А то мій батько, бурмістр вільного міста Нирнбергу, прийшов до Львова, — твердив Німець, кидаючися на стільці.

— Тільки ви приволоклися в Острог, — замітив писар.

— Я приїхав з полотном для замку, правдивим кельнським полотном. Я його доставляю Зборовським і многим иншим високим домам, — гордо сказав Німець.

— Ну, так спокійно продавайте його, — сказав Мелетій Мокієвич. — Ви „райця“ Львова, я „райця“ Острога. Коли вас тут хто зневажить, прийдіть до мене в ратуш, а я там німцу уже вашу кривду. А тепер прощайте „зацне“ уроджений Лаврентію Трофимовичу, і ви славетний Гнате Василевичу, і ви славетний Ганс фон Кухельмаер.

Товариство встало від стола і оставило гостинницю. За столом сидів ще при пиві оден лише Ганс Кухельмаер.

II. В острожськiм замку.

Вечером згаданого дня було шумно в палаті острожського замку. Як лиш стало смеркатися, заблестіли великі вікна від світел і з них роздавались далеко вокруг веселі голоси численно зібраних гостей. Палата була великим свіжо обновленим будинком, котрий виступав від сторони ріки Вілії в чотирах, а від сторони замкового двора в двох поверхах. В середині палати був на першiм поверсі цілий ряд просторих кімнат і саль, сяючих від роскішних прикрас і дорогої домашньої обстанови. Особливо вражала головна салья в середині, з хорами, на котрих в часі забав приміщувалася італійська орхестра, яку Беата привезла з Кракова. Салья була обтягнена золотою парчею з ярко-малиновими рисунками на ній, підлога була штучно виложена і воском зимашена, а на стелі можна було видіти плоди пречудесної роботи. Другі кімнати були оббиті оксамітом, вистелені дорогими коврами і пообвішувані мідяними і срібними зеркалами. Всюди був мармор і срібні та золоті масивні річі великої вартости. На стінах висіли великі образи, дорого куповані за границею. В правій стороні від великої салі була їдальня, де до стін припирали полиці з всякого рода посудю і столовим сріблом та золотом, котре коштувало богато тисяч. Так в самій їдальни, як і в бічних кімнатах стояли столи зі стравами, вином, медом і пивом. Прислуга в білих як сніг полотнянках стояла кругом столів, щоби подавати гостям їду і напитки.

В кімнатах і в салі було кількасот осіб, чоловіків і жінок, молодців і дівчат. Були тут українські князі з своїми жінками і дочками, бояри і їх родини, шляхтичі і шляхтянки. Одні сиділи за столами, підкріплюючи себе їдою з різноцвітних тарілок, вином і медом з золотих та срібних чаш, прикрашених чудесною різьбою. На одних чашах був зображений біблійний Самсон в боротьбі з Філістинами, на других Давид з арфою, на третих лицарі на конях. На тарілках і мисках були також зображені льви і їзці, які боються зі смоком. По тих кімнатах ходив „фруктуарій” тоб то такий замковий урядник, до якого належить над

зір над світлом і всею столовою посудю. Та посуда була різнородна: позолочені фляшки, срібні збанки з вином, медом і пивом, чаші, чари, кубки всякого рода. Сидячі при столах голосно розмовляли з собою, сміялися і жартували. В других кімнатах сиділи бояре і шляхта, котрі говорили про публичні справи, спорили з собою і часом сварились. Жінки і дівчата сиділи в осібних кімнатах і розказували собі новини з родинного життя бояр, князів і польських панів.

На ліво від великої салі була більша кімната, оббита адамашком з узорами, представляючими цвіти і звірята. В середині стояв стіл покритий срібною бляхою. В однім куті була піч з фігурами в горі, в другім печера з рудокопом, видобуваючим із землі золото. На печері стояла група фігур з слоневої кости, представляюча страсти Господні, або, як Поляки говорили, „пасію”. На бічній стіні висіло велике зеркало з жовтої міді, в котрім відбивалась ціла кімната з її установою і образами, висячими на стінах. На підлозі розстелені були перські килими.

То був сальон пані Беати. В нім принимала вона гостей. Тепер сиділа вона під мідяним зеркалом на канапі і витала гостей. Вона була жінкою около сорок літ, з правильними і тонкими чертами, з лицем вибіленим і нарумяненим. На голові її був чіпець з богатьома коронками і кокардами, а стрійне тіло покривала одежа із червоного шовку з довгим хвостом. Пані Беата живо порушалась на канапі і усміхалася до кожного гостя, підходячого до неї. Чоловіки, увійшовши до кімнати, кланялись її в пояс, потім брали в розпростерту долоню правої руки шапку і приближались до неї. Вона клала на шапку свою руку, котру вони цілували і, сказавши кілька слів, віддалялися. З жінками вона цілувалася, а дівчата цілували її руку.

В одній із бічних кімнат ідальні сиділо при шклянках вина кілька чоловіків. Між ними особливо відзначався чоловік високого росту, широкоплечий і суворого виразу лица. То був коронний гетьман Ян Тарновський, котрий приїхав на Волинь до свого зятя, князя Василя Острожського і при тій нагоді відвідав Острог. Шапку він держав завішену на рукояті шаблі, бо такий був тоді звичай. При нім сидів старший чоловік з сивою бородою і тоншої будови тіла. По шапці, висячій на рукояті шаблі можна було пізнати, що він був княжого роду. То був князь Федір Андрієвич

Сангушко, батько Дмитра Сангушка, сердечний друг покійного князя Ілії. По другій стороні Тарновського сидів жидавий шляхтич з лицем густо порізаним близнами. Видно було, що він був в своїм життю не в однім двою. То був Мартин Зборовський, пан на Зборові, який привіз в Острог всіх своїх сім синів і три дочки. Він мав славу небезпечного забіяки і був пострахом для шляхти і міщан руського воевідства.

— Що ви не говоріть, — сказав Тарновський, ударяючи кулаком в стіл, — а я все таки стою на своїм, що Поляками можна управляти лиш строгістю. Я сам Поляк, проводив у багатьох битвах і знаю характер мого народу.

— Король польського народу, — замітив старий Сангушко, — не повинен бути строгим, а більше справедливим і любити свій нарід.

— Дав би я королеви, коли-б він хотів зі мною бути строгим! — вмшався старий Зборовський з насмішкою. — Польський король на те є, щоби охороняти вільности шляхти. Москаль сотворений для рабства, Поляк для свободи. — І Зборовський, випорожняючи стакан вина, крикнув: — „Нех жие вольносць!”

— А я таки стою при своїм! — грімко продовжав Тарновський. — А знаєте ви польську історію?

— Я не потребую оглядатися на історію. Ми повинні бути мудрійші від наших предків, — відповів Зборовський, піднимаючи гордо голову.

— Ну, я вам скажу, що пише літописець Дітмар про Поляків, — говорив дальше Тарновський. — Він пише, що Поляками слід управляти як стадом вовків або впертих ослів. Бука на них треба, бо коли не чують бука, то починають брикати.

Зборовський спалахнув і червоний як рак зірвався, хватаючи за шаблю. Другі бесідники скочили зі своїх сиджень, щоби спинити Зборовського...

— Ось, на тебе бук! — роздався ненадійно пискливий голос за плечима Тарновського.

Всі зареготалися. Тарновський обернувся. Перед ним стояв Шашко, блазень пані Беати. Він був худощавий, низького росту, одітий в коротку капоту, з остро закінченим каптуром на голові. На каптурі і при ногах його були пришиті сернячі уха, а в руці держав він деревляний ціп з лисячим

хвостом. Таких блазнів держали в своїх дворах польські пани. Блазневі вільно було говорити всякі дурниці і гостям і своїому панові і ніхто не смів тим обиджатися.

Блазень ударив Тарновського лисячим хвостом, кажучи:

— Виберіть мене, панове шляхта, своїм королем, а я для вас буду і строгим і буду боронити ваші вольности, — і, перевернувшись кілька разів на підлозі, поскакав в дальші кімнати.

— Ясновельможні княжата, вельможі і „зацне” уроджені пани і пані! Танці починаються! — грімко сповістив маршалок пані Беати, вступивши з своєю паличкою в кімнату.

Всі перервали свої бесіди. Тарновський забув про свої пляни поправи річи-посполитої, Зборовський успокоївся і князі, бояри та шляхта ввійшли до великої салі, в якій на галерії почала грати італійська музика.

Кругом по салі, при столиках розсілися чоловіки і жінки. Були то самі старші люде, батьки родин, жінки і вдови; дівчини не було ні одної, також не видно було ані одного молодця. Жінки одіті були в жупаники різної краски, з дорогих матерій, прикрашені дорогоцінними вишивками. На голові мали вони чіпці, з верху решітковаті, в обводі прикрашені золотом і дорогоцінними камінями.

В тім отворилися двері з лівої сторони і парами стали входити дівчата. Кожда з них була в жупанику, підперезана пояском із золотом тканой матерії або ременем вибитим золотими бляшками. На голові, з гладко причесаним волоссям і спадаючою довгою косою, кожда мала віночок з цвітів; також кожда держала віночок в правій руці.

В першій парі ішла Гальшка. Не дивота, що її називали красавицею на всю Литву. То була дійсно гарна дівчина, котра викликала одушевлення в чоловіків та жінок, а навіть в дітей. Постать її легка, безконечно стрійна, правильна, словом із білого мarmору виточена. Із її голови, уквітчаної віночком з цвітів, спадала майже до колін блідо-золотиста і м'ягка як шовк коса. Великі чорні з довгими рiсницями очі представлялись ще гарнійшими при світлім волоссю і незвичайно делікатнім цвіті лица, виражаючим душевну чистоту і невинність. В очах її мерехтів біль і задумчивість.

Дівчата парами обійшли кругом салю, кланяючися в пояс своїм батькам і матерям, рідним і знакомим. Гальшка

поклонилася низько своїй матері, князеві Василю Острожському, князеві Федору Сангушкові, княгині Софії Острожській, гетьманові Тарновському і другим визначним особам.

І знов очи сидячих батьків і материй звернулись до дверей з лівої сторони. Звідтам стали парами входити молодці, держачи в лівій руці шапки з дорогих баранків. Вони пішли кругом салі в противнім напрямі від дівчат, так що довкола крутилось двоє коліс з дівчат і молодців. Музика на галерії весь час грала.

Наконець станули оба колеса, молодці змішались з дівчатами і кожда дівчина, вибравши собі хлопця, вручила йому вінець, котрий він закладав на ліве рамя. Після того почався танець. Гальшка дала свій вінець Данилові Сангушкові.

Танець був в роді нашої коломийки або козака. Дівчина, якби встидаючись, утікала перед своїм молодцем, котрий розпалюючись, все більше доганяв її, показуючи наче біжучого скоком чоловіка, то їздця, переслідуючого на коні свою добичу, то скрадаючогося присюдами до своєї любої. От він її дігнав і обняв, та вона, обкрутившись з ним раз-два, виривається йому з рук — і знова починається погоня. Вкінці дівчина утомлена, віддається в руки своєму молодцеві, котрий обертається з нею кругом кілька разів, потім кланяється їй низько і відводить на місце до матері, кланяючись матері і батькові. Після відпочинку дівчина дістає новий віночок і може собі вибрати нового танцюриста.

Попід стінами салі сиділи і стояли старші чоловіки, жінки і діти, князі, бояри і шляхта. Між ними стояв також писар Острожського, Лаврентій Трофимович.

— Поздоровляю вас, князю, з успіхом, — сказав він Дмитрові Сангушкові. — Ви видно в чепці родилися. Гальшка вибрала вас першим своїм танцюристом.

Дмитро усміхнувся з задоволенням.

— Коби ви були бачили, як скоса на вас глядів молодий Мартин Зборовський! — продовжав писар. — Він ще кусає губи. Дивіть, який гнів на його лиці! Він того не перенесе.

Дмитро здвигнув рівнодушно раменами.

Беата сиділа під великим зеркалом і говорила з другими жінками.

— Я спровадила італійську музику, — сказала вона. —

Ваша сербська музика мені не подобається. Вона раз жалісна, другий раз дика. Нема музики над італійську.

— Все-ж таки, — замітила княгиня Чарторийська, товста румяна жінка, — наша сербська музика ліпше надається для наших народних танців.

— Оставьте мене в спокою з вашими народними танцями! — відрізала Беата з неохотою. — У вас самі скоки, присюди і то все. Коби ви бачили, які танці в Кракові! Там танцюють польонеза, мазура, німецький вальс і Господь Бог знає які танці. Я то все хочу завести на Литві.

— Нам досить наших танців! — сказала бояриня з жовгим чіпцем на голові. — Коби люде знали Господа Бога хвалити і жити примірно! То важніше діло.

— Не тільки про небо треба думати, — відповіла Беата з оживленням, — але і про земне життя. У вас, українських жінок, немудрі обичаї. Ви сидите самі дома і рідко являєтесь в товаристві чоловіків. Дочок своїх не вводите в світ, але копити їх як яку вудженину дома. Коли-ж відтак українська жінка явиться в товаристві, то не знає ні обернутися, ні слова сказати, не уміє собі ради дати. Впрочім коли людина бавиться, то набере більшої охоти до життя і стає діяльнішою. Особливо молода дівчина повинна бавитися. Стільки її, що зажие в молодости. Я в молодих літах бавилася в дворі чокійного мого батька і стільки маю приємних споминів, що з молодих літ. Я хотіла би, щоби і моя Гальшка бавилася. Та що з того? Вона втікає від веселого говариства і вся потонула в вашім благочестю.

При тім махнула Беата рукою, виражаючи своє невдоволення ізза дочки.

— Простіть, княгине, що ми таки станем в обороні нашого українського звичаю, — сказала висока жінка, дружина князя Капусти. — Де лише у нас ваші краківські обичаї вводяться, там все йде до гіршого. Наші жінки тратять встидливість і говорять так, що і чоловік повстидався-б. А кільки то любовних коншахтів вони заводять! У мене серце стискається, коли про те подумаю.

До Беати приступила Гальшка.

— Дорога моя дитинко! — сказала Беата. — Ти змучилася, присядь коло мене і відітхни!... Чому ти не поклонилася старому Зборовському? Він наш знакомий і добрий приятель!

— Не поклонилась, — відповіла Гальшка, — бо не знала, що така ваша воля. На другий раз поклонюся.

— Потанцюй хоч один раз з молодим Зборовським. От тобі віночок! Я приказала маршалкові принести його, — сказала Беата, подаючи вінок дочці.

— Ах, мамо, я така ослаблена, що і один раз не обернулась би по салі. Хіба пізнійше, — сказала Гальшка.

— Так піди в кімнату, де нема гостей а є свіжий воздух. Там прийдеш до себе, — порадила Беата.

Гальшка встала і пустилась в ліву сторону салі. Її стрігив молодий Мартин Зборовський. Був то високий стрункий мущина з сивими очима, коротким вусом і немилим виразом лица. Він стояв з товстим монахом, одітим в довгу білу рясу, і з ним розмовляв. Монах був Домініканцем і придворним капеляном Беати. Покійний князь Ілія, оженившись з Беатою, побудував на площі межі замком і ринком для своєї дружини деревляний латинський костел і примістив при нім двох Домініканців, з котрих один сповняв службу капеляна Беати кільканайцять літ.

Молодий Зборовський — на імя йому було Мартин, подібно як і його батькові, — побачивши Гальшку, оставив Домініканця і заступив дорогу Гальщі.

— Не можете собі представити, — сказав він до Гальшки, зітхаючи, — з якою тугою я жду хвили, коли ви зробите мені приємність бути вашим танцером. Цілий час, як ви в сій салі, я не відвертав своїх очей від вас і ваш вид був для мене одинокою розрадою.

— Співчуваю з вашою тугою, — сказала Гальшка сухо. — Я не сотворена на те, щоби вас своєю особою веселити. Тому й вибачте, що не можу вам у танці служити. Я ослаблена, чую біль в голові. Бачите, скільки тут красавиць! Вони розвеселять вас ліпше, чим я.

— Я не сподівався від вас такої відповіді, — сказав Зборовський, зробивши kwasну міну, — але я оправдую вас. Знаю, що є люде, які мене перед вами ганяють, щоби добитися вашої руки, або ліпше сказати, ваших маєтків. Але повірте, що в нікого нема такого горячого чувства для вас, як у мене. Коли що мене тягне сюди в Острог, то невисловима прихильність до вас, котра повсталала в мені тоді, коли я вас вперше побачив в Кракові на королівському замку. Ох, та хвилина останеться незабутньою в моїй памяті через ці-

де життя без згляду на те, який оборот візьме моя судьба.

— Ваше почуття, як скоро повстало, так скоро може минути, — відповіла Гальшка. — Не трівайтеся! Їдьте до Кракова, а там знайдете предмет для вашого чувства, ліпший від мене.

— Так ви лишаєте мене без надії?

— Молодий чоловік не може бути без надії! — сказала Гальшка. — В Польщі і у нас на Литві є багато красавиць, з котрих не одна буде уважати собі за честь бути вашою жінкою... Даруйте, я змучилась і мушу піти в свою кімнату, щоб відпочати.

Гальшка відійшла.

Мартин стояв наче остовпілий.

— Мені говорили, — подумав він, — що Литвинки дурненькі сотворіння і що лиш сміло до них треба братися. Я зле взявся до справи, немудро поступив... Її видно в голові Дмитро Сангушко. Та ще все не страчено. Тут мати про все рішає.

Гальшка увійшла в сіни і пустилася в дальші кімнати. За нею почулись кроки. Оглянувшись, побачила вона Дмитра Сангушка. Серце в неї забилося сильніше.

— Ти втомилась, дорога Гальшко, — сказав він, — не береш дальшої участі в забаві, хочай мати для тебе її устроїла. Твої очі втомлені, личко зблідло.

— Так, я втомилась, — сказала Гальшка, — шум і музика разять мене, сама не знаю чому.

— Підемо в сад, свіжий воздух скріпить тебе, — сказав Дмитро, і обоє зійшли по сходах в алею, котра вела до альтанки в куті під замковою стіною. Вони присіли в альтані на лавці.

— Я бачу твій біль, твоє страждання, дорога Гальшко, — сказав Дмитро, взявши Гальшку за руку. — Все те ізза мене. Тебе примушують іти за Мартина Зборовського. Коли чуєш прихильність до нього, будь послушна матері. Моїм бажанням є бачити тебе щасливою.

— Не буде мені щастя з Мартином! — сумно відповіла Гальшка. — Мое серце є проти такої злуки.

— Я за тебе, дорога Гальшко, ніколи не забуду! — говорив дальше Дмитро дрозжачим голосом. — Ти мое сонічко, мій ангел-хоронитель! Твій образ все стоїть перед моїми очима. Коли я, гонячи за Татарами, находився в небез-

пеці життя, думка про тебе додавала мені свіжої сили і я боровся з ворогом до втоми, щоби показатись достойним твоєї любови. . . Тяплю, я був хлопчиком, а ти дівчиною двох-трох літ. Я тебе бавив в сім саді, збирав для тебе цвіти і сплітав з них вінок. Потім я не бачив тебе тринадцять літ. Минулого року я загостив з батьком в Острог і побачив тебе прекрасною дівчиною. Ти поразила мене своїм високим умом і благородним серцем. Та хвилина рішила мою будучність. Я вичитав в твоїх очах, що ти мені не противна і визнався в моїй любові. . . І з твоїх уст вийшло солодке слово: „люблю” . . . Ох, яким я чув себе щасливим! Я післав сватів, та мати заслонилася волею короля. З розбитим серцем я вернув в мої Черкаси, щоби степам передати свій біль. Там я довідався, що Зборовський старається о твою руку. Тому я прибув сюда, щоби попередити удар, який мені грозить.

— Тяжке наше положення, дорогенький! — сказала сумно Гальшка. — Мати противиться нашому подружжю, підмовлена монахом-Домініканцем, котрого держить при собі. „Не видавай, княгине, — каже він, — дочку за шизматика, а то погубиш свою і її душу! Видай її за католика! Маєтки Острожських не повинні дістатись в руки шизматиків і спомогати ворогів католицької церкви. Католик побудує костели, кляштори, в котрих будуть молитися за твою душу. Коли дочку віддаси за шизматика Сангушка, прокляття від папи і всего католицького світа жде тебе тут на землі, а вічні муки в пеклі по смерті” . . . Оба Домініканці лізуть і мені безнастанно в очі і навертають мене на католицьку віру. Та я їх не слухаю. Православна віра для мене дороща, чим життя. і я готова скорше смерть прийняти, чим покинути віру мого батька.

— Так то монахи мішають нашому щастю! О, дорога Гальшко, коли у тебе є сила, остань вірною православію і хорони любов до мене! Коли-ж у тебе нема сили, то слухай матері і сьондзів!

— Моїм учителем був дядько Василь, — сказала Гальшка. — Він навчив мене земне добро ставити нище небесного. А добром є терпіти за віру. Дядько мене учив поступати справедливо і дорогою правди. Коли мені суджено бути дружиною, то не буду дружиною другого, лиш твоєю, бо чувство любови лиш тобі можу віддати. . .

Дмитро взяв Гальшку за обі руки.

— Ох, який я щасливий, — сказав він, — що для тебе і разом з тобою можу страждати!... Так, то ти готова опертись волі матері, коли би вона примушувала тебе вийти за католика?

— Особа матері моєї є для мене святою і я не знаю, що тоді мені робити. Як би прийшла хвиля, в котрій прийшлося би мені вибирати межі послухом матері і моїм серцем, то не знаю, чи я пережила би ту хвилю.

— Ох, я нещасний! — сказав Дмитро, опустивши руки Гальшки, — кілька горя я тобі готовлю!

— В самім ділі ждуть мене великі страждання. От мати хоче мене везти до Кракова, щоби справити сватання з Мартином. Всі Зборовські сидять тут в Острозі. Через два тижні ми виїдемо. Матері я не можу спротивитись. Положення моє розпучливе...

Гальшка, сказавши то, залилася сльозами.

— Дорога Гальшко! — сказав Дмитро рішучим тоном. — Я все зроблю, щоби тебе спасти від терпіння. Клянусь тобі, що або освободжу тебе від ненависних напасників, або загину. Не допущу, щоби ти звязалася з чоловіком, для котрого у тебе нема ані іскри любови.

Гальшка здригнулася і зі страхом поглянула на Дмитра. Бліде її лице стало ще блідішим...

Нараз коло альтанки зашелестіло і при світлі показалась біла постать, кидаючи тінь на стежку.

— Підемо звідси! — шепнула скоро Гальшка. — От Домініканець підслухує нас. Відколи Зборовський сватається то мене, стережуть мене і уважають на кожний мій крок... Злаймося на волю Богу: вона нас поведе на праву дорогу.

Обоє вийшли з альтанки і вернули в палату, в котрій шуміло від розговорів, криків і співів.

Гальшка вернула в свою кімнату, в котрій застала вже матір.

— Так, то ти з любовником скриваєшся по альтанках! — кричала Беата в лютости. — Зі Зборовським не хотіла танцювати, а не соромилась з „любчиком” на одинці сидіти в скритім місці, на гріх і сором мойому дому! Таке твоє благочестя?

Гальшка хотіла поцілувати матір в руку, але та її відштовхнула. Злість Беати перейшла в жаль.

— Ох, нещасна я мати! — заридала Беата, ломлючи руки і заливаючись сльозами. — Я плекала свою дитину, посвятила для неї все своє життя, думаючи, що виховаю дитину, що буде привязана до мене, буде мене любити. А я виховала гієну, шакаля, котрий роздирає мене ще за життя. Дам я відчути себе твому любчикови! Він не сміє являтися в моїм замку. Я, жінка, королівського роду, навчу його, як він повинен поважати мій дім...

Гальшка впала на канапу, вся облита сльозами. Мати кидалась даліше з погрозами по кімнаті, поки нерви її не попали в обезсилення і не приневомили її в сні шукати заспокоєння.

Другого дня стали гості розїзджатися. Зборовський з своїми синами остався. Також осталися старий Сангушко з сином і князь Василь Острожський. Сангушко і Острожський просили в Беати дозволу поговорити з нею на одинці. Вона прийняла їх в кімнаті з копальняною печерою.

— Треба раз рішити судьбу вашої дочки і мого сина. — почав старий Сангушко.

— Я вашого сина і на очі бачити не хочу! — перебила Беата. — Він не має поважання для мого дому, наносить ганьбу мені і Гальщі. Вчора на превеликий сором вивів він мою дочку з забави і там, в темноті саду, Бог знає, як проводив з нею час. ☹

— Мій син зле поступив, — сказав старий Сангушко. — бо дійсно нарушив наш український закон і пристойність. Однакож оправдують його молодість і любов до вашої дочки... Судьба звела мого сина з Гальшкою. Аджеж на смертній постелі просив мене покійний Ілія, щоби я опікувався вами і Гальшкою і боронив вас від всякої біди. Ваша Гальшка в дитячій віці бавилася з моїм Дмитром. Видно, воля Божа звела наших дітей. Нічо не перешкадає їм повічатися, треба лише вашого дозволу.

— Тут моя згода не рішає, — сухо відповіла Беата. — Тут рішає воля мого брата, його милости короля. Без него я на ніщо не рішусь.

— Ваше бажання буде бажанням його милости короля. — сказав Сангушко.

— По литовсько-українському закону, — вмішався в розмову Острожський, — дівчина, котрій минуло тринай-

цять літ, свобідна в виборі жениха. Що значить подружка проти волі дівчини. Любови вимусити не можна!

— Я не знаю литовсько-українського закону, — заявила Беата з гнівом. — Мене обов'язує польський закон, а сей лишає за дівчиною свободу тільки після вісімнадцятого року. Гальшці всего шіснаццять минуло.

— Так бачу, що я стрічаю рішучий спротив з вашої сторони, — сказав Сангушко, встаючи і готуючись до виходу.

— За два тижні буду в Кракові, — сказала Беата, — і предложу діло королеві. Подружка є важним ділом, якого з легкої руки рішати не можна. Зроблю так, як король скаже.

Сангушко і Острожський попрощались з Беатою.

III. Насада в Дубні.

В віддаленню вісім миль від Бродів, лежить на лівім березі річки Ікви, впадаючої до Стира, місто Дубно. Воно розложилося на узгір'ю, окруженім Іквою. В східній части узгір'я стояв замок, побудований із каменя і цегли Василем Острожським на місці попереднього деревляного. Відріжнявся він від острожського замку іменно тим, що в нім менше звертали увагу на розкіш, а більше на воєнні цілі. Сильні стіни з глибокими ровами і башнями могли видержати приступ кожного неприятеля. В місті було таке-ж українське міщанство, як і в Острозі.

В одній із більших кімнат замкового двірця сиділи за довгими столами бояре князя Василя при чашах меду. Між ними був Дмитро Сангушко. На підвисшенім місці, під стіною сидів чоловік в синім жупані і червонім поясі, з жовтим довгим волоссям і такою-же бородою, держачи в руках торбан (рід гітари), з котрого видобував приємні тони, зворушаючі слухачів. Співав він про царевича, котрого любку вхопив велитень з мідяним лобом і залізними крилами. Царевич шукав поради в богатях відьм, котрі вкінці вказали йому місце, де його любка находиться. Царевич зі своєю дружиною переходить ріки і болота, переступає високі гори і широке море, бореться з ріжними перешкодами, відбирає любку від напасника, котрого вбиває, та вкінці гине від опиря, в котрого перемінилася душа велитня.

Бояре з підпертими на ліктях головами прислухувались

пісні. Прислухувався їй також Дмитро, в душі кожного ніжні тони торбана визивали думки про любу Гальшку. До неї уносились його думки і пісня торбаніста з його царевичем і царівною. Гальшка і він сам зливались в його уяві в одну цілість.

Як тільки скінчив торбаніст свою пісню, увійшов до кімнати писар Лаврентій Трофимович.

— Князь Василь просить вас потрудитися до його милости, — сказав він Дмитрові.

Дмитро зараз встав і пішов з писарем в кімнату князя Василя.

Тут, крім князя Василя, був гетьман Тарновський. Вони, видно, розбирали важне діло.

— Ти певно вже прийшов до себе після передвчєрашніх потрясень, — сказав Острожський до входячого Дмитра.

— Пора нам подумати, як зарадити в сім труднім ділі.

— Ох, трудне то діло! — сказав Дмитро. — У мене не стає розуму, щоби вже раз розв'язати сей узол.

— Тут треба поступити рішучо і раз всьому кінець положити, — говорив Тарновський, блискаючи очима і випрямившись в кріслі.

— Як то рішучо? — запитав Дмитро. — Чи Зборовського викликати на двобій?

— Двобоєм справу поспуєш, — заговорив Острожський. — Убе він тебе, тебе жаль; убеш ти Зборовського, поставиш проти себе короля і він придумає Гальшці нового жениха.

— Чи-ж забрати Гальшку, вхопити її насильно? — питав дальше Дмитро голосом, в котрім пробивалася пробуджена енергія.

— А хоч би і вхопити! — перебив Тарновський. — Іншого виходу нема. Остається тільки або оставити Гальшку в руках матері, яка поступає після ради короля і Домініканців, і, значить, погубити її, або спасти її, висвободжуючи її з неволі. Коли її забєреш і звінчаєшся з нею, діло буде скінчене. Тоді примиряться і мати, і король, і ще будуть тобі вдячні, коли побачуть Гальшку щасливою.

— В такім разі треба мені порозумітися з Гальшкою, — замітив Дмитро.

— Не мішай бабів до чоловічих справ! — перестерігав Острожський. — Гальшка перенята релігійним чувством і

послух для матері уважає за перший свій обов'язок, а коли довідається про твої наміри, то скаже матері.

— Але чи не відіпхну я таким чином від себе Гальшки, чи не втрачу її любові? — спитав Дмитро, у яким почали пробуджуватися сумніви.

— Дівчата люблять, коли їх хапають, — засміявся Тарновський.

— Се вже твоє діло, після вінчання відзискати її любов або стратити, — відповів Острожський.

— Не будь в сім случаю Українцем! — вмшався знов до бесіди Тарновський. — Будь польським шляхтичем! В Польщі той горою, у кого є сміливість, рішучість, твердість. Думаєш, що я був би поборов Волохів, відбив у Москаля Гомель. Стародуб, як би смілою залізною волею не держав в порядку мого „посполитого рушення” (загального ополчення)? Коли я яко гетьман виступлю перед хоругви шляхти, грізно крикну, нахмурю брови, наїжу волосся, загрожу карами, тоді як мак посіяв межі рядами. Все тихо і слухає приказів. Інакше то все розлетілосяб. Тут ти повинен поставитися, бо коли ні, то будуть тебе мати за дурака.

— Так я хочу поступити як радите, — сказав Дмитро, в котрого вступила знов рішучість. — Але як устроїти напад на замок острожський? В нім сидять Зборовський зі своєю хоругою панцирних і в Беати є своя сторожа замкова. Зборовські стережуть Гальшки до виїзду Беати до Кракова.

— Нема стін і кріпости, через котрі не проникнув би ум людини, — сказав Острожський. — Нема перепон, створених людиною, котрих би не поконала рука чоловіка. Що чоловік створить, знищить другий чоловік. Ти, що вганяєшся за Татарами, нападаєш несподівано на них, можеш добути і замок острожський. Я тобі поможу радою, знанням сколиці і людей. У мене є зносини з острожськими міщанами, котрі люблять Гальшку, а ненавидять Беату. Вони нічого так не бояться, як попасти під владу католика Зборовського.

— Але звідки взяти узброєної сили? При мені всего кільканайцять людей; мої козаки далеко в Каневі, в Черкасах і при Дніпрових порогах. Заки спроваджу їх сюди, Гальшка буде в Кракові! — представляв Дмитро.

— Не турбуйся! Не треба твоїх козаків! — перекону-

вав Острожський. — Візьми моїх панцирних бояр. Наші волинські шляхтичі охочі до бою, і коли їм представиш свою справу, вони тобі допоможуть. Збереш на всякий случай триста до чотириста людей, а тих досить для успіху. Тільки накажи їм, що не треба проливати крові. Коли все зробиш без кровопролиття, буде найлучше. Я ще в Острозі думав про се діло і привіз з собою острожського міщанина, „райцу”. Він розумний чоловік і найскорше нам допоможе.

Острожський приказав писареві покликати міщанина. До кімнати увійшов Мелетій Мокієвич і низько покловився князям.

— Мелетію Мокієвичу, — сказав Острожський. — Я знаю твоє привязання до нашого дому. Мій брат, покійний Ілія, обдарив твого батька землею, дозволив йому займатись всяким промислом і був йому покровителем.

— Слава покійникові Ілії, — відповів міщанин. — Я згадую його щоденно в моїх молитвах.

— Так надіюся, що ти віддячишся дочці його, — продовжав Острожський, — що спасеш Гальшку від душевної і тілесної загибелі. Як знаєш, княгиня Беата хоче її повезти до Кракова, щоби віддати заміж за Зборовського.

— Ох, то було би найбільше нещастя для неї і для нас! — сказав міщанин з острахом. — Знаємо ми Зборовських із оповідань людей з руського воевідства. Пакостять людям і наводять страх не тільки на селян і міщан, але також на польську шляхту. Хлопи то таки громадами тікають з їх сіл.

— Так бачиш, щоби ви не попали під Зборовських, треба Гальшку віддати за українського князя, за нашого Дмитра.

Міщанин поглядів з радістю на Дмитра.

— Дай Боже, щоби ви княжили у нас! — сказав він. — Так, як на пограничу ви відбиваєте Татар, так у нас відбивали би неправду і несправедливість.

— Коли хочете у себе мати Дмитра князем, — говорив дальше Острожський, — то треба насильно вирвати Гальшку із рук матері, треба устроїти напад на замок острожський, і то поки Беата вивезе доньку до Кракова. Ви, міщане, повинні нам в тім помочи.

— Не легка то справа, — відповів міщанин, чіхаючись в голову. — В замку залози з панцирними Зборовських буде около триста люда. Стіни день і ніч стережуть, а на ніч піднімається міст. Можна підняти тривогу, що Татари під

Острогом і виманити залогу з замку в поле, але успіх сумнівний, бо узброєна залога, побачивши обман, кинеється на тих, що обманули їх.

Подумавши хвилину, міщанин продовжував:

— З неділі, а іменно в п'ятницю починається у нас ярмарок і буде тревати десять днів. Першого і другого дня, звичайно на такий ярмарок приїжджає до міста багато бояр. Вони є звичайно узброєні. З другої сторони замкова залога в перші дні ярмарку розлазиться по місті, по шинках і склепах. В п'ятницю і суботу рано може дружина князя Дмитра з народом незаметно дістатися в місто, оружжя її можна звести тайно на возах, а коней можна привести ніби на продаж. Сигнали можна давати від замкових воріт: перший сигнал для збірки, другий аби вскочити на подвір'я замку. Такий може бути плян взагалі, а дрібнички можна ще обговорити. Ми міщане поможемо справі у всякий спосіб.

— Плян твій ми приймаємо, — погодився Острожський. — Кріпись, Дмитре і, обговоривши подрібно з Мелетієм і моїм писарем, приступай до діла! Тільки по можності не допускай до кровопролиття!

Острожський відправив міщанина і писаря та попрощався з Дмитром.

IV. Ярмарок в Острозі.

Острожський ярмарок заповідався величаво. На п'ять днів перед тим зїзджались зі всіх сторін купці всякої народности і віроісповідання. Приїздили Німці, Вірмени, Татари, Турки, Поляки, платячи при рогатках мито. Збір мита був незвичайний і заповідав немале збогачення каси Бєати. Північно-східними ворітьми вїхала на возах товпа людей, в незвісних на Волині одягах.

— Хто ви? — спитала міська сторожа, що стояла при воротах.

— Ми запорожські козаки, — була відповідь, — воюємо з Татарами і Турками, а в мирний час торгуємо солоною рибю. От і тепер їдемо на ярмарок з нашим товаром.

— Заходіть в місто і торгуйте щасливо, — сказав митник, — але перед тим заплатіть від бочки по вісім скійців (дрібна монета).

Козаки заплатили і вїхали в місто.

Особливо багато явилось в Острозі бояр, на конях і при шаблях, на радість міщан і чужих купців, котрі надіялися в них найти вигідних покупців. Замова сторожа щоденно з рана до вечера бродила по місті, хто за купном, хто із цікавості, не оминаючи, розуміється, медових і винних шинків.

В суботу, коли сонце піднялось високо і стало припікати, заїхали під ворота замку три вози з великими бочками. Коло них ішов „райца” Мелетій Мокієвич. Перший віз хотів вїхати в ворота, та сторож з алебардою (копія з сокирою) спитав його:

— Стій! Не можна в замок без дозволу воротаря.

З маленької будки при стіні вийшов воротар, поглянув цікаво на віз і на „райцу” та запитав:

— А ви за чим?

— Вино веземо в замок, — відповів Мелетій Мокієвич. — Місто обовязане кожного року дати в замок 10 бочок вина. Хоч термін доставки є на св. Дмитра в осени, однакж ми якраз дістали вино від купців, що прибули на ярмарок, а знаючи, що гості в замку все випили, доставляємо його тепер. Воно придасться.

— Ну, то везіть його з Богом! — сказав воротар, махнувши рукою.

— Є тут одна бочка вина і дві бочки горівки для сторожі. Місто дарує їх добровільно для вас, — сказав Мелетій Мокієвич.

— Здіймімо їх зараз з воза! — закричали сторожі, стоячі в воротах. — Випемо за здоровля міщан.

Стражники кинулися на бочки, стащили із воза і поставили під вежею. Відчинивши їх, стали вони наливати горівкою і вином шоломи і посуду. Під вежу збіглася ціла залога, що остала в замку і, черпаючи із бочок напиток, виявляла свою радість веселими криками і піснями. Довкола вежі зібралася товпа пируючих, із котрих одні стояли, другі сиділи і лежали на землі.

Коли пируючі вже добре були підпиті, явилась перед воротами громада людей, проводжена дітьми, жінками і чоловіками. Ті люде були дивно одіті; одні були в довгих пестрих кафтанах, другі в підрізаних куртках, одні в острокінчатих пестрих шапках, другі з відкритою головою. Де-котрі держали в руках дудки і грали на них, інші скакати.

викривляючися на всі сторони і переверталися на землі. Один вів медведя на ланцюху.

Сторожа під вежою, побачивши тих людей, стала кричати:

— Скоморохи! Скоморохи! Ходіть сюди, тут є горівка і вино! Потракуємо вас!

Скоморохи увійшли на замкове подвіря.

— Напийтеся! — сказав один із сторожів, — і покажіть свої штуки.

Двох скоморохів станули до себе плечима, а третій в короткій куртці перескочив їх, перевернувшись у воздуху.

— А що, не гарна штука? — сказав він, викрививши лице до сторожа. — Я вмю і інші штуки, я знаю людей робити щасливими. Що ти називаєш найбільшим щастям?

— В мене найбільшим щастям було би, — відповів запитаний, — вистелити хату соломою, пожитися на ній, поставити коло себе миску пирогів і взяти в одну руку збанок з медом, а другою обняти жінку.

— Ти справдішній Українець! — відтяв скоморох. — Солома є в тебе в стайні, пироги в кухні, мід перед тобою, недостає тобі тільки жінки. Я дам тобі жінку, але поклич на поміч моїх відьмів-чарівниць. Злітайтеся, збігайтеся відьми-чарівниці, і ти відьмо Оситнязко, і ти відьмо Гундихо, і ти відьмо Салабайко!

І скоморох затрубів в трубу, котру взяв із рук другого скомороха, а затрубів так сильно, що звук грімко роздався по замку і по місті.

— Твоя жінка зараз тут буде, — продовжав скоморох, — але ти перед тим відгадай мені загадку: Жидівська пані, тисяча суконь на ній, як її розбирають, сльози проливають. Що то таке?

— Господь Бог знає, що то таке, — відказав напів паний сторож.

— А відгадай мені таку загадку: Дівка в коморі, а коса на дворі. Що то таке?

— Не знаємо, — сказали сторожі, — відгадай ти за нас!

— Я вам відгадаю, — заговорив скоморох. — Перша загадка то цибуля, а друга морква.

— Дурниці плетеш! — закричали сторожі. — Покажи вже раз жінку, що її відьма мала принести!

Скоморох скочив до другого скомороха, виняв з під

його жупана велику ляльку з довгим червоним носом, тонкими ногами і руками.

— Ось твоя жінка! — сказав він, прикладаючи ляльку до лица сторожа. — Поцілуй її.

Всі засміялися.

— Тьфу, яка погана! — заговорив сторож, відпихаючи від себе ляльку. — Не міг би що кращого для мене придумати!

— Вона гарно танцює, — представляв скоморох, і давши ляльку в передні лапи медведя, приказав йому на задніх ногах з лялькою танцювати. Медвідь танцював під музику трубачів, серед загальної веселости.

— Вона знає також співати, — хвалився скоморох, і взявши ляльку з лап медведя, потрясав нею по землі, при чім другий скоморох під звуки трубок співав, наслідуючи жіночий голос:

На що-ж ви мене замуж дали
Таку молоденьку?
А чи-ж я вам не варила
Обіду раненько?
Чи-ж я вам не варила?
Білих хуст не прала?
Щоб ви мене замуж дали,
Я ще й не думала!
Нікому ся не дивую,
Тільки сама собі:
Щом далася намовити,
Козаченьку тобі.
Щом далася намовити
І з розуму звести,
Щом дала си косу русу
На віки розплести...

Через цілий той час, як скоморохи бавили замкову залогу, перед воротами, на мості і перед мостом стояла чисельна товпа цікавих. Через товпу протиснулося кількох чоловіків в довгих шовкових жупанах з островерхими ковпаками на голові і увійшли в замковий двір.

— Хто ви? За чим ідете? — кричали п'яні сторожі, лежачи на землі.

— Ми Вірмени з Камінця-Подільського, продаємо кульчики, перстені, золоті нашійники, нараменники, коралі, перли, дорогоцінні каміні! — була відповідь.

— Ох, наша пані любить такі річі! — сказав один із пан-

цирних. — У неї є такий дорогий перстень, що за него можна би дістати десять сіл. Перстень той носить вона на середнім пальці лівої руки і говорить, що за ніщо в світі не розсталась би з ним. Ідїть на двірець! Вона купить від вас не одну річ.

Вірмени увійшли в двірець і були допущені до кімнати, в котрій находилася Беата з Гальшкою. Вона веліла розложити дорогоцінності, і Беата вибравши нашійник з золота і жемчугів, завісила його на шию Гальщі.

— От як тобі гарно в тїм нашійнику, — сказала вона. — Коли в нїм явишся на краківськїм дворї, побачиш усіх. І Беата з вдоволенням приглядалася своїй дочці.

Нараз дався чути на дворї голос воєнної трубки. Беата здрігнулася.

— Що то значить? — запитала вона трівожно.

— То скоморохи бавлять замкову сторожу. Вони з бубнами, трубами, — заспокоював один з Вірмен.

Беата приглядалася дальше нашійникові і торгувалася з Вірменами. На дворї настав шум і дались чути вистріли. — Ні, то щось незвичайне! — сказала Беата.

Гальшка почувши неспокій, і її серце почало битися сильнїйше.

Шум змагався сильнїйший, чути було крики і бренькіт зброї.

— Я погляну, що там робиться на дворї, — сказав Вірменин, який показував нашійник.

Він відчинив вікно, і став махати руками і давати якісь знаки.

— То сторожа розгулявшись, почала бїйку, — сказав він.

— Гей, маршалок, чому не вдержуеш порядку між службою! Прикличте мені зараз маршалка! — кричала Беата.

— Сюди, там в ту сторону, де стоїть Вірменин в вікні! — кричали на дворї, і чути було, як товпа валилась в середину двірця.

Беата, як божевільна, кидалась на всі сторони і кликала то маршалка, то Зборовського. Гальшка стояла як би огомшена. Її окружили Вірмени, як би вони її стерегли.

Кількох із служби і Зборовський влетіли в кімнату.

— Неприятельський напад! Зміна! Княгинє, княжно, спасайтеся! — кричав Зборовський.

— Иди, дитя моє, утікай! — в страху сказала Беата і потягнула за собою Гальшку.

Нараз сцена перемінилася. Вірмени, винявши з під довгих кафтанів свої шаблі і ножі оточили Гальшку, говорячи грізно:

— Ні, княжна Гальшка наша полонена!

Той, що вирвав Гальшку з рук матері, був Гнат Василевич, галицький купець.

Обі жінки упали в обморок. Беата повалилася на долівку, а Гальшку держав Гнат Василевич в своїх руках.

— Негодяї, розбийники, ви чапали, щоби захопити Гальшку! — кричав шаліючи молодий Зборовський. — На поміч до мене, панове шляхта!

З бічних кімнат влетіло кількох шляхтичів з великими шаблями, і завелась боротьба між ними і Вірменами. Іскри сипались у повітря і виглядало уже, що Вірмени оставлять Гальшку, коли ті, що вдерлися до замку, явилися в кімнаті і наступили на Зборовського і шляхтичів з заду. Зборовський і шляхтичі спаслися утечею.

В кімнату вбіг Дмитро і задержав свою дружину, яка хотіла гнати за шляхтичами і рубати їх.

— Не проливайте без потреби крові! — приказав він, і взяв збанок з водою, який був у кімнаті, та привів до притомности Беату і Гальшку.

Гальшку положили на канапі. Вона гляділа на Дмитра.

— Гальшко, моя дорога, не бійся, то я, твій Дмитро, прийшов тебе спасти! — заговорив Дмитро Сангушко.

Гальшка, відкривши перед тим очі, знов їх замкнула і попала в обморок.

— Свіжий повітря приведе княжну до притомности, — сказав один з дружини. — Нема причини вижидати. Скорше тікаймо, поки збереться замкова залога і пічнеться різня!

Дмитро взяв Гальшку на руки, зніс її на долину по сходах, сів на коня, держачи її на руках, і з озброєними їздцями виїхав з замку, лишаючи в дворі сім убитих і кількох ранених з замкової сторожі, що спротивилася зі зброєю в руках. Зі своєю дружиною Дмитро без перешкоди переїхав пусті вулиці міста, з котрих купці з товарами і наряд поховалися по домах і заперли їх, довідавшись про напад на замок.

Тимчасом залога, позбігавшись зі шинків та вулиць мі-

ста, зібралася на замковім подвірю. Зборовський приказав її чимскорше узброїтися і сідати на коней. Коло него стояла Беата, ломлючи руки і ридаючи.

— Негодяї, п'яниці! — кричав він. — Так ви пильнуєте замку і свою паню? В білий день допускаєте до розбою! Всіх вас повішати, а тих п'яниць під вежою перших посадити на палях! Хто не п'яний, сідай коня і зі мною в погоню!

Роздалися труби і около 200 кінних, окруживши Зборовського пігнали за Дмитром. Вони довго вганяли по полях та лісах в напрямі, котрий вказували їм селяне, що бачили Дмитра. Однак погоня була безуспішна і пізно вечером Зборовський вернувся в замок, щоби донести Беаті, що донька її остає в руках захватителя.

— До короля! До короля до Кракова! — кричала Беата в розпуці. — Всі сили річи-посполитої підніму, щоби відібрати свою дитину і покарати розбійника!

V. Двоє весіль.

Вісім миль на північ від Острога лежало серед лісів село Милотин. Довкола панувала тишина і рідко хто із переїзджуючих заходив в ті сторони, котрі густими лісами, як би стіною, були відрізані від прочого світа.

Була свята неділя. Нарід давно вийшов з церкви, вислухавши побожно Богослуження раннього, і відпочивав в своїх домах після обіду, щоби набрати свіжих сил для праці в наступаючі дні. Лиш в одній хаті на східнім кінці села чути було музику і спів. Тут відбувалося весілля. Молода пара, звінчана священиком після Служби Божої, сиділа при обіді в домі жениха. По обіді встали всі від стола і помолившись готовилися до відходу до дому родичів молодої.

Батько і мати молодого засіли на стільці, накритім кожухом і держали в своїх руках хліб та сіль. Молодий кланявся їм, а вони благословили його в дорогу до родичів молодої, бажаючи йому, щоби жив в дружбі з родиною своєї жінки. Благословив його також староста. Весільні свахи співали:

Покірне деревце ялинка,
Покірнійше дитятко Василько,
Низенько він батьку й неньці кланяєсь,

Сльозоньками біле личко вмиваєсь,
Ой, не жалуй, Васильку, свого клону,
Поклонися своєму роду, та ще й чужому!

Молода пара, родичі молодого і гості вийшли на повір'я, староста сів на палиці, якби на коня і обїхав цілий весільний збір, держучи в мисці воду і овес. За старостою бігла сваха з віничком в руках, мачала віник в воді і кропила ним старосту. Так обїйшли вони цілий збір три рази, а після того сваха вилляла воду з миски на землю. Гості співали:

Ой мати сина та виряжала,
Ой сину мій сину!
Ой мати сина та виряжала,
Дитя моє, ти кохане!
Ой, як підеш до гордої тещі,
Дитя моє, ти кохане!
Ой не пий сину, першої шклянки,
Ой сину, мій сину,
Тільки вилій коню на гриву,
Дитя моє ти кохане!

Весілля рушило на вулицю. На переді ішов староста, за ним музика, даліє молодя пара, за нею свати, свахи, родичі і гості. Гості співали:

Ой попід гаєм битая доріженька,
Ой тудя іхав Василько з боярами.
Йому калина дорогу заступила.
Вивяв шабельку, став калину рубати,
Стала калина до него промовляти:
Не рубай мене голою шабелькою,
Обвини мене чорною китайкою,
Бо не для тебе ся калина саджена.
Тільки для тебе Маланя присуджена!

Весільний похід спинився, і всі поглянули назад. Із ліса виїхав відділ озброєних людей, цілий опорошений, і виїхавши до села, дігнав весільний збір. Їздців було яких двіста, між ними сиділа на коні жінка.

Відділ станув і їздці позлазили з коней. Двох із них, один старший, другий молодший, в панцирах і шеломах на голові, виступили наперед і прибузилися до весільних гостей.

— Здорові були, добрі люде! — сказав старший. — Як бачу, у вас весілля. Пождіть, буде друге весілля, прикличте лишень вашого священника!

З весільного збору виступив староста, поклонився лицарям низько і післав двох парубків по священника.

Незадовго прийшов священник в довгій чорній рясі з сивою бородою і довгим волоссям. Він зараз пізнав князя Василя Острожського і привитав його.

— Дивуетесь, пан-отче, за чим ми тут прийшли, — сказав Острожський. — Зараз довідаєтесь про все. Ходіть до церкви і доконаєте чину вінчання.

— Чий-же то шлюб? — запитав священник.

— Мій! — сказав Дмитро. — Мій шлюб з княжною Гальшкою Острожською.

— Сей молодець, котрий хоче бути женихом, — говорив Острожський, — є князь Дмитро Сангушко, староста канівський і черкаський.

Священник поздоровив Дмитра.

— А ви всі, добрі люде, — звернувся Острожський до весільного походу, — ходіть з нами до церкви. Будете свідками при вінчанню, а потім відсвяткуємо двоє весіль.

Священник мовчки вступив до церкви, за ним Гальшка і оба князі, декотрі із дружини і весільні гості, наскільки їх мала церковця могла помістити. Прочі остались на дворі перед церквою і на вулиці.

Священник одягнувся в ризи і почав відправу. Гальшка зі сльозами в очах, тихим голосом, але рішучо відповідала на питання. Вона була бліда, але на її лиці відбивався спокій. Дружина і народ молились за новоженців і благословили їх.

В пів години вінчання скінчилося і молода пара з дружиною і народом вийшла із церкви.

— Ну, а тепер обі пари молодих будуть йти разом і весілля відбудеться в одній хаті! — приказав Острожський.

Уложився весільний похід. На переді станули староста і князь Острожський, за ними музика, дальше дві пари молодих, а за ними гості сільського весілля і князівська дружина.

Сільські гості співали:

А на зятя заметіль мете,
А на зятя непогодонька,
Дрібний дощик, невигодонька.
Укрийся, зятецьку, укрийся
Кунами, бобрами,
Ще й сивими соболями!
Ой дивно-ж нам, дивно,
Десь нашої тещі не видно,

Чи кожуха не має,
Чи чобіт позичає?
Чи в постолі узувається?
Чому з зятем не витається?
Задумав ти, мій синоньку, до дівки,
Чи є в тебе. мій синоньку, приборки?
Чи є в тебе кониченько-скакунець?
Чи є в тебе староста-говорунець?
Чи є в тебе свашечки-співачки?
Чи є в тебе світилки-панночки?
Чи є в тебе музиченьки палкії?
Чи є в тебе бояре добірнії?
Бо як підемо до дівки,
Та на чужую сторону,
Щоби нам не було сорому!

Коли весільний похід станув перед хатою, староста сільський і Острожський, яко староста Дмитра, взяли колач, положили на велику миску і увійшли до хати. З ними увійшли також обі молоді пари і сіли за столом під іконами.

Староста сільський і Острожський поклонилися родичам сільської невісти, кажучи:

— Кланяються молоді молодим, свати сватам, бояре дружкам і музиці у печі.

Потім оба старости вийшли, взяли від молодих перстені, положили кождий на осібну миску, увійшли в хату і просили невіст прийняти їх. Ті два рази відклонились, за третим разом прийняли, зняли із пальця свої перстені і положили на миски. Родичі сільської дівчини обв'язали старосту сільського і Острожського ручниками і разом з ними вийшли з хати до женихів, поздоровляючи їх. Старости вложили перстені на руки женихів. Весільні гості співали:

Теща зятенька витає,
А зять тещеньку питає:
Ой тещенько моя матенько,
З чим ти мене витаєш?
Витаю, сину, витаю,
Вороного коня дарую!
Ой тещенько, моя матенько,
Тим мене не вдаруєш!
Теща зятенька витає,
А зять тещеньку питає:
Ой тещенько, моя матенько,
З чим ти мене витаєш?
Витаю, сину, витаю,
Пару волів дарую!

Ой тещенько, моя матенько,
Тим мене не вдаруеш.
Теща зятенька витає,
А зять тещеньку питає:
Ой тещенько, моя матенько,
З чим ти мене витаєш?
Витаю, сину, витаю,
Молоду Маланю дарую!
Тещенько, моя матінко,
Ах тим то мене вдаруеш!

Женихи, старости, свати, свахи, дружки і дружки вступили в хату, і родичі сільської молоді стали їх угощати. Другі гості і декотрі з князевих дружин розложилися довкола хати, а решта дружини розмістилася в селі. До хати увійшов священник і господар посадив його за столом коло старостів. Всі гості почали приязно говорити з собою.

— Скажіть мені, — звернувся священник до сидячого коло нього боярина, — яким способом прийшло до такого незвичайного весілля князя?

— Инакше не могло бути, — відповів боярин. — Княгиня Беата хотіла нашу княжну вивезти до Кракова і насильно, проти волі княжни, видати її за Зборовського. Так наші князі рішили освободити княжну із рук матері. Вчора ми устроїли наїзд. Щасливо нам удався. Правда, наша княжна стратила була притомність і довго не могла прийти до себе. Тільки в лісі за Острогом вона відкрила очі. „Де я?“ — спитала вона. Князь Дмитро держав її на своїх руках. „Ти зі мною, заспокійся“, — сказав він, — „будеш моя на віки“. — „А мати, де мати? Чи жиє вона, не ранена?“ — питала княжна. — „Ні, матері нічого не сталося, вона здорова в замку“, — сказав князь Василь. — „А що скаже моя мати на те, що сталося“, заридала княжна, облившись сльозами. — „Мати помирється з судьбою, коли дізнається про шлюб“, — сказав князь Василь. — „Мати буде чутися щасливою, коли буде бачити вашу любов“... Так успокоював княжну князь Василь і успокоїв. Ми запустились в глибокий ліс, в котрім мусіли переночувати. Аж нині попали ми на перше ваше село.

— Видно, Провидіння Боже призначило вашому князеві, що бореться з Татарами і спить все під відкритим небом, добувати собі дружину з оружієм в руках, — сказав священник.

— Зборовський гонить за нами, — сказав боярин. — Ми ворога не боїмося і поборолись би з ним на отвертім полі. Але князь Дмитро і князь Василь не хочуть проливу крови, тому то князь Василь зарядив чим скорше вінчання в вашім куті. Ми відпичнемо тут один день і поїдемо на Полісся, в замок князя Дмитра, де він буде жити зі своєю жінкою. Тимчасом князь Василь буде старатися помирити Бєату з її зятем і то йому вдасться, бо що зробить тепер мати, коли вінчання dokonano?

— Дай Боже, щоби ваші бажання сповнилися! — сказав священик, з недовірям повертаючи головою. — Тільки Зборовські завзяті і пакосні люде. То знаємо від їх підданих, котрі із їх дібр поутікали до нас. Вони багато зла можуть наробити вашому князеві.

Весільні забави, танці і товариські розмови тревали до пізної ночі. Серед них Гальшка забула про своє горе, а вид її подруги, сільської молодой, додав їй відваги і наповнив надією на лучшу будучність.

VI. В королівськїм замку.

Гордо глядить краківський Вавель на Вислу, що змиває його підошву і зрошує польські землі. Він може бути гордим, бо в нїм сиділи королі, котрі з мечем в руках розширювали границі польської держави і підносили величність Польщі. На Вавелі стояв тоді величавий замок, побудований в 1512 році архітектами Франциском і Николою Косільоні в італійськїм стилю. Його гарні башти вносилися високо в гору, неначе бажаючи гратись з облаками. В 1536 році потерпів він багато від пожежі, але був відновлений Жигмонтом Старим в ще більшїм блеску. Довгими рядами тягнулися тут салі і кімнати, підлоги котрих виложені були білим і чорним мармором. Прикрашували його пречудесні галерії, образи найславнїйших малярів, коври і дорогі матерії. Чужинці, відвідуючі краківський королівський двір, не могли надивуватися роскошам, яких не бачили на двірцях західних володарів.

Внутрішній роскоші королівського замку відповідала численна служба, що чекала тільки на знак від короля, щоби сповнити його бажання. Її було около 8000 чоловіків самих військових. Були між ними шляхтичі в числі около

1,500, пахолки шляхецького роду в числі около 2,000 чоловіків, драбанти або алебардники, держачі сторожу на стінах і в двірці; обозні жовніри, які стерегли возів, коли король був в дорозі. Сто пажів окружало короля підчас його торжественних виступів.

Одного липневого дня краківський двірець був особливо оживлений. До Кракова приїхав австрійський провінціал ордена Єзуїтів, Петро Канізій, в супроводі Єзуїта Тієрі-Жерара, щоб підготувати ґрунт для введення сего ордена в Польщу. З тої причини король запросив до Кракова єпископів і впливовіших панів на наради.

Для гостей була дана величава вечера, в часі якої всі салі і кімнати наповнились шляхтою, їх жінками і дочками. Серед зібраних вертівся королівський блазень Гонска, забавляючи гостей своїми шутками.

В одній із бічних саль сидів король Жигмонт Август з єпископами, панами, обома Єзуїтами і папським нунцієм Камілом.

Король був одітий в довгий чорний кафтан з дорогочінними прикрасами на шії і на руках. Бліде його лице виражало внутрішній біль, котрий він пробував розігнати, попиваючи шклянку за шклянкою угорського вина.

— Безстидне насильство! — сказав львівський архієпископ Петро Старжеховський, чоловік з острим виразом тиця і бистрими очима. — Говорять, що якийсь там піп повінчав Дмитра з Гальшкою. Подружжа повинно бути уневажнене і розбійник повинен потерпіти кару смерті.

— Так, — замітив перемиський єпископ Ян Дзядуський, черствий старець, привиклий підчас бесіди приставати і присідати. — Тут нарушені не тільки закони, а також добро католицької церкви. Гордість і сваволю шизматичьких князів треба вже раз здавити, бо від них заражуються також наші католики. От в моїй дієцезії, як знаєте, мій канонік Оржеховський оженився і голосить, що священники повинні бути жонаті і що Тайну Евхаристії треба приймати під обома видами. Він став зовсім шизматиком.

— Не поступайте занадто горячо! — сказав нунцій Камілло, Італієць з великосвітськими манерами і вічно усміхненим лицем. — Його Святість Папа не бажає ані знищення, ані златинщення литовсько-українських князів, а лиш хоче, щоби вони прийняли унію з Римом і, яко споріднені з

Москвинами, пригорнули також Москвинів до Риму. Для того не дражніть їх.

— Така сама думка є і у австрійського двора, — замітив генерал Єзуїтів Петро Канізій, високий, худощавий чоловік, що в бесіді згинався і затирав руки. — В случаю, коли би Москва прийняла унію з Римом, можна проти Турка устроїти союз Австрії, Польщі і Москви і освободити християнство від вічного ворога.

— Пусті то надії Його Святости і Австрії, — сказав львівський архиєпископ, махаючи рукою. — Наші Русини не надаються на то, щоби поширяти католицизм на Сході. То лінивий, бездільний нарід, а при тім без толку. Добродушність їх кожний використовує. Коли хочете нести католицизм на Схід, то українських князів і українських бояр замініть польською шляхтою. Вона діяльна і твердо буде охороняти віру, не так як м'яккі Українці. Я знаю особисто Українців моєї архиєпископії.

— Замінити українських князів і українських бояр польською шляхтою не так легко, — вмішався король. — Я вашої ради не послухаю. Коли би я почав переслідування литовських князів і бояр, то викликав би в цілій Литві повстання, а тоді Москва налізлаб нам на карк. Я війни з Москвою не хочу: у мене і так досить клопотів. Я хочу заняти Інфлянти, щоби злучити Литву з морем, але тут пани і шляхта не хочуть мене слухати, а до того ще католики спорять з протестантами. Мій покійний батько, бажаючи зеднати Русь з Поляками, женив Українців з Польками, і видавав Польок за мужів за Українців. От він оженив Ілію Острожського з Беатою, а Василя Острожського з Софією Тарновською. Я також довів до того, що князі Радивили поженились з Польками, що дві дівчині з дому Тенчинських вийшли за українських князів Слуцьких, що знов двох Тенчинських поженились з Боговитовними, Українками, дочками великого скарбника литовського. Чим Польща стала великою? Женильбами! Таж мій прадід Ягайло оженився з польською королевою Ядвігою, злучив Польщу і Литву і утворив велику державу. А чим Австрія стала великою? Також женильбами! Так і тепер я не допущу, щоби Дмитро жив в подружжю з Гальшкою. Я розведу їх і видам Гальшку за Поляка, а Дмитра Сангушка оженю з Полькою. Уже я й вибрав для нього підходячу дівчину.

— Розумно говорите, ваша королівська милосте, — ска-

зав Спитек Йордан, воевода сандомирський, товстий, з гідким виразом лица. — Коби ви так давніше говорили були! Памятаєте, як ви по смерті першої вашої жінки, Ізабелі австрійської, оженилися проти волі народу з Варварою Радивілівною? Нарід від вас жадав, щоби ви розвелись з Варварою і оженились по волі народу, а ви опирались і тільки клопотів наробили нам на соймах! Слава Богу, що Варвара умерла, і ви могли оженитися по волі шляхти. З любови жениться тільки простий хлоп. В Москві як женять якого царевича, то згонять до царського двора з цілого краю всіх красавиць, і він вибирає собі таку, котру найбільше полюбить. Але в Європі і в Польщі королі, князі, пани і шляхта женяться для інтересу, щоби збільшити свою могутність, піднести свою власть.

— Оставте в спокою Варвару! — сказав король. — Досить ви її намучили за життя, нехай хоч тепер спокійно спочиває в могилі!

— Все гарно: подружжа дійсно зеднають Поляків з Українцями, — вмішався в розговор єзуїт Тієррі-Жерар, молодий чоловік з іскрячими очима. — Вони, так сказати, є початком унії і злуки обох народів. Але самі подружжа не вистарчать. Тут потрібні школи, гарні школи для синів українських князів і бояр. Коли за помічю вашої королівської милости позаводимо школи для Українців, то вже нашим ділом защепити у них привязанність до католицької церкви і до Польщі. Школи наші сотворять правдиву унію Руси з Польщею.

— А я таки так думаю, — сказав Петро Кміта, воевода краківський, — що лиш тоді буде правдива унія Литви з Польщею, коли місце українських князів і бояр займемо ми, польська шляхта. Але що! Литовський статут забороняє нам, Полякам, купувати маєтки на Литві!

— Литовський статут іде своєю дорогою, а практика своєю, — сказав король. — Помимо литовського статута я позволяю польській шляхті мати села і міста на Литві, а староства, каштелянії, сторожу королівських замків віддаю лиш Полякам. Я постараюся за зміну того заперечення литовського статута. Я хочу притягнути на свою сторону також литовську шляхту. Вона зовсім зависима від своїх князів і находиться в такій карности, як вояки в арміях західних держав. Я їм приречу, що їх зрівнаю з польською шляхтою, дам вільности і назву „землянами”. Вони люблять себе на-

зивати „землянами”, бажують шляхоцьких вільностей і стануть підпорою моєї королівської власти. Власть князів а з часом і саме православіе будуть зломані.

Король встав і перейшов в салю, де були жінки. Тут находилася Беата. Вона сиділа коло Гижанки, королівської „коханки”, молодой дівчинки незрівнаної краси. По смерти Барвари Радивилівни оженився король, примушений до того шляхтою, з сестрою своєї першої жінки, Катериною австрійською. Але він її не любив, і вона жила далеко від королівського двора в Радомську, а її місце при королеві заняла красавиця Гижанка, підставлена Юрієм Мнішком. Придворний капелян, Капуцин, успокоював совість короля тим, що подружжа королів і панів має політичний характер і з тої причини вільно їм при законній жінці мати любовницю.

— Кождий німецький князь, — твердив він, — крім жінки має одну або більше любовниць.

— Як здоровля ваше, сестро? Чи минув уже ваш смуток? — запитав король.

— Мій смуток не мине, поки ваша королівська милість не дадуть побідити справедливости і не вернуть мені моєї дочки, — відповіла Беата.

— Тільки терпеливости! — сказав король. — Я нагло поступати не можу. Наглість лиш пошкодить справі. Незадовго я зберу сенаторів в Книшині для нарад про унію Литви з Польщею. Там і переведу я суд. Все зроблю по закону.

— Ах, довго мені, нещасній, ждати, а тут мое серце так розривається! — жалілась Беата.

— Инакше поступити не можу! — сказав король і, взявши з собою Гижанку, пішов дальше.

Поблизько сиділи дві шляхтянки і підслухували розмову короля з Беатою.

— Дивно, як то тепер викрадання дівчат і жінок в моді, — сказала старша присадкувата шляхтянка в білім чепці. — От у наших сторонах Гродецький, жонатий чоловік, викрав молоденьку дівчину, сестру Зарембів. А думаєте, що вона боронилась? Де там! Будьто охала і ахала, будьто падала в обморок, а все таки Гродецького обняла за шию і гайда з ним!

— То все від того, — сказала низенька шляхтянка з задертим носиком, — що у нас женяться не із любови, а лиш для інтересу. Панна гонить за богатим каштеляном, воево-

дою, хоч би він стояв над могилою, а молодий шляхтич за старою бабою, коли в неї є повна скриня.

Беата не чула тих слів, бо до неї присів двайцять-літній молодець, Альбрехт Ласький, з тільки що засіявшимся вусом. Молодець був жвавий і гарний собою.

— Дивно, — говорив він Беаті, — що ваша дочка дала себе викрасти. Доказує то лиш брак любови до матері.

— О, я про любов моєї дочки не сумніваюся, — сказала Беата.

— А я сумніваюсь, — відповів сміло молодець, — бо нікого не можна присилувати до утечі. Ви безпотрібно журитесь і горюєте передвчасно, коли вам при вашій молодости (ті слова висказав молодець з притиском) належить світла будучність. Ви можете ще ущасливити своєю особою чоловіка.

Беата зачервонілась і з виглядом, в котрім мішалось недовіря і залицання, поглядила на Ласького.

Ласький погладив собі вусики.

— Ви говорите до мене, як до молодої дівчини! — сказала Беата. — Але мені минули вже давно літа, коли подібні слова були для мене приємні.

— Ви хочете викликати комплімент з моєї сторони, — сказав Ласький усміхаючись. — Ну, я вам скажу, що жінка в вашім віці, з так великим маетком і споріднена з королем, то дорогоцінність, на котру не один спокуситься!

Беата усміхнулася і її лице стратило недавний сум.

Тимчасом заграла музика і Ласький попросив Беату в танець. Вона крутилась з ним, як молода дівчина, забувши про Гальшку і про свої турботи.

Межи танцюристами вертівся блазень Гонска, роблячи свої уваги, і приступив до кількох сенаторів, котрі приглядалися танцям в куті салі.

— Скажіть мені, панове сенатори, чи потрібна чоловікові чемність? — запитав він.

— Очевидно! — відповіли сенатори.

— Яка-ж може бути найбільша чемність? — питав він дальше.

— Не знаємо, навчи нас! — сказали сенатори.

— Ну, я вас навчу, — говорив Гонска. — Найбільша чемність, котрою можна зискати любов другого, є троякого роду: сказати простому шляхтичеві „пане воеводо”, тіль-

ки що-й-но рукоположеному священникові сказати „ксенжеканоніку”, а старій бабі: „панночко”!

VII. Королівський суд.

На Підліссю в Більським повіті лежить місточко Книшин. Давнніше було воно окружене озерами, болотами й лісами, багатими в дичину, особливо в зубрів. Жигмонт Август любив тут проживати, хоча саме місточко з своїми деревляними домиками і замок не представляли нічого особливого. Що короля тягнуло сюда, то була тишина і спокій, який тут панував, перериваний тільки шумом борів. Крім того Жигмонт Август любив лови. Було також в Книшині стало з поверх 3000 коней.

Відколи Жигмонт Август познакомився з Гижанкою, брав він все її з собою до Книшина, де невідступним його товаришем був Мнішек, емігрант з Чехії, який управляв разом з Гижанкою і королем і його касою і державними справами. Єзуїти, які прибули до Польщі, зараз заприязнились з Мнішком і Гижанкою і при їх допомозі добивались до своїх цілей.

Одного осіннього дня сидів король в вигідній кімнаті книшинського замку. Він любив чародійство і кілька разів був в Книшині, ворожбити, чародії, характерники і другі того рода люде, горнулись до короля, знаючи про сей його нахил. От і тепер стояли перед ним знахор і стара жінка-чарівниця в білоруській одежі. Знахор був середнього росту, з рижою бородою і червоним ковпаком на голові. Він держав в руках свою чародійну паличку, позарізовану тайними знаками від гори до долини.

— Скажи мені, знахоре, — говорив король, — чому то я, щоб не зачав, все не маю щастя? Все стається инакше, ніж я собі уложу.

— У вас нема домовика (опікунчого духа дому); домовик вас опустив, — відповів знахор.

— Як то? Чому він мене опустив? — запитав король.

— Домовик держиться там, де з чоловіком жиє жінка. Як чоловік жиє в однім місті, а жінка в другім, домовик опускає їх, — пояснив знахор.

Лице короля скривилося і приняло сумний вираз. Він попав в задуму.

— Вам вороги внесли в хату дерезу, — сказала чарівниця. — Дереза, то таке зілля, що як хто його підкине в дім, то супруги посваруться.

— Ах, пробували мене посварити з моєю Варварою, — зітхнув король. — Робили пакости і мені і її і загнали її в могилу. Умерла... і Бог знає, яким чином і від чого. Щасливійші ви, прості люде, від нас королів і князів. Ви женитеся по своїй волі, а нас женить політика, державний інтерес. Яко король я свої особисті почування мушу принести в жертву мійому народові і його добро ставити вище свого добра. Так для політики я оженився третій раз. Але гаразду у мене нема, моє серце розбите, розірване і спокою я найти не можу. Поможіть мені, як знайти спокій душі.

— Є на се спосіб, — сказав знахор. — Треба завісити перед іконою св. Богородиці йорданську свічку, похилену в низ так, щоби вона горіла низом, доки не вигорить і зробити закляття на ворогів та всякого злого духа. Я в ніч Купала піду в ліс, віднайду тройзілля і підкину в ваш дім. Воно принесе щастя. Королева верне до вас, а з нею і ваш домовик.

— Треба ще, — додала чарівниця, — щоби ви, королю, і ваша королева в Праву-Среду по св. Юрію нічого не робили і потім через сім днів пили любисток...

— Що ви морочите його милість вашими нісенітницями? — сказала гнівно Гижанка, яка увійшла з Мнішком до кімнати. Кожного разу по ваших відвідинах король розстроений. Забирайтеся!

Знахор і знахорка відійшли.

— Дорогий королю, ти сумний, якийсь біль наляг на твоє серце, — говорила Гижанка співучим голосом, сівши королеві на коліна і гласкаючи його по лиці.

Король поглянув на Гижанку і лице його випогодилось.

— Чи-ж мало у мене клопотів? — сказав він. — От скоро буде засідання панів, щоби судити діло Дмитра Сангушка. Два тижні тому назад повинен був відбутися суд, та сенаторів не було. Вони ледви почали зїжджатися по одному і вже зібралось їх на стільки, що нині можу засісти на суді.

— Провина Дмитра велика, — сказав Мнішек, — і заслугує на строгу кару.

— Ваша милість заслужить собі спасення душі, коли шизматик буде покараний за свій вчинок, — заговорила Гижанка. — Мати Гальшки є католичкою, тому і Гальшка повинна стати католичкою і вийти за католика.

— Все те зависить від ради панів, — сказав король. — Рад буду, коли станеться по вашому бажанню... Але чую шум в салі засідань. Видно, сенатори зібралися. Пора мені йти.

Король встав і удався просто до салі засідань, прикрашеної гербами Польщі і Литви. В одній стороні салі стояв довгий стіл, покритий грубою шовковою скатертю, а за ним сиділо около сорок сенаторів в червоних ковпаках. Були тут латинські єпископи, воєводи, каштеляни і найвищі державні достойники. Салю наповняла шляхта, бажаюча прислухуватись судовій розправі. Межи нею видно було Яна Тарновського.

Король сів на своїм кріслі і суд почався.

Перший встав Чарнковський і почав виголошувати таку обвинувачуючу промову:

— Страшний проступок стався в нашій державі, котра все старалась удержати у себе порядок, оснований на справедливости. Те, що сталося, вам звісне і я не потребую подрібно представляти справи. Староста кресовий, котрого обовязком було стояти на сторожі східної границі, котрий без дозволу короля ні на один день не може відійти із свого місця, покидає самовільно границю, лишає українних козаків без начальства, перемінюється в простого розбійника, нападає на спокійну оселю вдови і вивозить її одну дочку в тій лишень ціли, щоби заволодіти її маєтками. Він убиває людей і викликає домашню віїну, ломлячи закони, приличність, мораль. Що скаже на то світ, коли ми пустимо таку провину безкарно і тим заохотимо других до подібного? Чи Польща і Литва мають перемінитися в гніздо розбоїв і стати предметом насмішок чужих народів? Ніхто не може Дмитра боронити, і сам Дмитро не може себе оправдати. Він навіть не потребує оправдуватись, бо не явився на суді помимо королівського завізвання і таким робом сам себе осудив. Крім Дмитра Сангушка є другий виновник, князь Василь Острожський. Він дав йому узброєну силу і став співучасником нападу. Вони оба скрили захвачену сироту, не зважаючи на сльози матері. Дух князя Ілії глядить на нас

і просить відплати. Вінчання Дмитра не має значіння, бо воно заключене наслідком насилля, не по закону. Ти, королю, котрого обовязком є заступатися за слабих і покривджених, і ви панове сенатори, послухайте прохань матері, стріть її сльози, верніть матері дочку, а розбійників передайте карі смерти.

В обороні Дмитра виступив Литвин Одаховський, говорячи:

— Несправедливо ви судили би, панове сенатори, коли би піддались пристрасти і не розгляділи справи холоднокровно. Яка то справа? От є мати і у неї дочка, котрій шіснайцять літ і котра після литовського закона свободна в виборі жениха. Мати противиться її вінчанню з чоловіком, котрого вона любить і хоче насильно віддати її за чоловіка, котрого вона ненавидить. Для того жених вириває її з рук матері, щоби привернути її свободу. Тут мати винна пролиттю крови, винна тим, що уперлася і на зле ужила своєї материнської власти. Коли в сій справі хто заслугує на суд, то на першім місці Беата. Вона з Зборовськими стільки сітей заставила на Дмитра Сангушка, стільки погроз пустила в хід, що Сангушко, боячись нового проливу крови, не явився тут. Коли Сангушко є невинним, то тим менше заслугує на кару Острожський, котрого участь в цілій справі впрочім не доказана. Надіюся, панове сенатори, що ви будете справедливими і не осудите мужа, котрий боронить нашу границю перед Татарами, а в сім случаю молоду дівчину що правда насильно забрав, але забрав за її згодою, щоби звязатися з нею законним шлюбом.

Втім з поміж шляхти виступив Ян Тарновський і, ставши перед сенаторами, почав говорити так:

— Позвольте і мені, панове сенатори, забрати слово, як знаючому основно все, що сталося, і як чоловікові, котрому дорогим є добро нашої річи-посполитої. Мою любов до отчизни я доказав в богатях битвах і думаю, що я маю право говорити там, де розходиться о добро моєї отчизни. Скажу вам правду, що виною цілої справи є обичай, який закрався між нас Поляків, уважати вінчання не як Христом установлену тайну, а як рід купецького інтересу або для політики, або для простого визиску. Пригадаймо собі, панове сенатори, як то багато з нас докоряли нашому королеві, що з любови оженився з Варварою Радивилівною, і домагали-

ся розводу, щоби короля оженити з княгинею з пануючого дому! Ви оженили короля, але яка з того користь нашій отчизні? Чи та, що король не живе з жінкою, а з любовницею? Ви отруїли Варвару...

Неописаний шум піднявся між сенаторами. Біскупи зі злости піднялися зі своїх місць і кулаками грозили Тарновському...

— Він зобиджує короля! Він обиджує нас!... Ми отруїли Варвару?... Геть з ним. Він не має права так говорити! — кричало багато сенаторів.

Декотрі зірвалися зі своїх місць, добули шаблі і кинулись на Тарновського.

Тарновський добув також свою шаблю і станув як лев, готовий кинутися на свого ворога. Його волосся стало дубом, шия його надулася, лице почервоніло, а очі іскрились застрашаючим вогнем. То був вид, який він часом приймав перед полками шляхти, щоби її удержати в воєнній карности. Сенатори опустили шаблі: вид розлюченого гетьмана відібрав їм охоту розправитись з ним з оружжам в руці.

— Вийди, королю! Новий розбишака розганяє суд! — сказав канцлер коронний. — Сам видаси засуд.

Канцлер забрав папери і король вийшов з ним до своєї кімнати. За ними сенатори і шляхта опустили салю.

Роздраженого короля ледви успокоїла Гижанка. Вона разом з Мнішком подиктувала канцлерові присуд на Дмитра Сангушка, котрий підписав король дряжачою рукою. Присуд говорив:

— Дмитро Сангушко винний насильного нападу на замок Беати Острожської, забрання її дочки і вбивства кількох людей. За то позбавляється його почести і маєтків і засуджується на кару смерти. Вінчання Гальшки Острожської з ним уневажнюється. Звиваємо всі земські і міські уряди, воєводів і каштелянів, зловити Дмитра Сангушка, де він появиться і передати в руки справедливости. Провина Василя Острожського буде розглянена на новім королівськім суді.

VIII. Утеча.

Одного зимового дня станули при рогачці Краківського передмістя у Львові сани, в котрих сиділи чотири особи, закутані в кожухи. Сидячий попереду поганяв коні, сидячий

на заду держав в руках алабарду. В середині саний сиділо двоє молодих людей, один наче дорослий парубок, а другий неначе хлопець, доростаючий на парубка.

День був неморозний і два сторожі, стережучі рогачки, збували вільний час грою в кости, викрикуючи що хвиля: „це-ж, лихо!“ . . . Вони скочили із своїх місць, коли побачили сани при рогачці, і один з них крикнув грімко:

— Хто їде?!

— Купець з Галича! Іздив на Волинь з сіллю і тепер вертаю назад, — відповів сидячий напереді.

— А ті три, що з тобою їдуть, що за одні? — питав дальше сторож.

— Ті два в середині утікаючі хлопці гетьмана Тарновського із Тухольщини. Зловили їх аж на Волині і пан гетьман приказав мені доставити їх в його село. Алабарник стереже їх, — сказав візник.

— Тухольщина? Де та ваша Тухольщина? — допитувався дальше сторож.

— Тухольщина є за Стриєм, коло Сколього. Богато хлопців звідти утікло, і тепер їх ловлять то на Поділля, то на Україні, то на Волині, — пояснював візник.

— Як то пся віра, то хлопство, утікає від наших панів! Робити їм не хочеться, зтяжка для них панщина; говорять, що в князів на Литві і між козаками ліпше. Ох, навчатъ вас, небожата, слухати панів, як дістанете по сто буків, — сказав сторож і, приглянувшись ліпше утікачам, додав: — Але-ж то гарні люде, як би і не з хлопів! Той хлопець то неначе панська дитина . . . Тьфу . . . То у вас на Тухольщині всі такі люде?

— О, в горах гарний нарід, не то, що на долинах, — сказав візник

— Коби лиш хотіли робити, — додав сторож. — Ну, товарів у вас ніяких нема, їдьте з Богом!

Сани вїхали в Краківське передмістя і станули перед домом Юрія Рогатинця, близько церкви св. Миколая. Сани заїхали на подвіря, на котрім явився господар, щоби оглянути приїзжих.

— Витайте, Мелетію Мокієвич! — крикнув радісно Юрій Рогатинець. — Що за дорогий гість для мене! Прощу є кімнату, розгостіться як у доброго знакомого.

Примістивши коні в стайні, всі четверо увійшли в дім Юрія Рогатинця.

Юрій Рогатинець, був молодий чоловік, около трийцять літ, з чорною бородою і смаглявим лицем. Він в своїм домі держав маленьку крамницю а крім того гостинницю, в котрій спинялися переїзджаячі.

— Позвольте представити вам моїх товаришів, — сказав Мелетій Мокієвич. — Отсей наш візник, то купець з Галича, Гнат Василевич, а ті два парубки, то моя челядь.

— Гарна у вас челядь! — відповів Рогатинець, приглянувшись молодим людям. — Ну, прошу, сідайте! Що у вас нового на Волині?

— Все по давньому, а все таки лекше жиється, чим у вас, — сказав Мелетій Мокієвич. — А як у вас, на Червоній Русі?

— Ох, у нас біда, — говорив зітхаючи Рогатинець. — У нас на Литві є українські князі, українська шляхта і є кому заступатися за народ. У нас українських князів нема, української шляхти дуже мало, та не дають нам жити. В місті не можна бути нашому чоловікові ні купцем, ні ремісником. Ми, Українці, живемо на передмістях, але і тут міські пани не дають нам спокою. От є у нас добрі золотники і малярі. Знаєте, наша малярська штука славна. Владислав Ягайло покликав українських малярів, щоби малювали королівський замок в Кракові і кляштор на Ясній Горі. Тепер наших золотників і малярів тягають по судах, говорячи, що золотником і малярем може бути лиш латинник. І нашим шевцям, кравцям, кушнірам реблять пакости, не дають їм жити.

— І не жалуєтеся леред соймом, леред королем? — запитав Мелетій Мокієвич.

— Що поможе нам сойм, король і суди? Для нас нема нігде справедливости! — говорив з жалем Рогатинець. — Коли у нас справа в суді з Поляком, Німцем, Жидом, ми наперед знаємо, що програємо, хіба грубо заплатимо. Коли межі нами Українцями є спір, то нас судить братський суд, а до польських судів ми не вдаємося. Всіми силами стараються нас переробити на латинників і Поляків.

Ще не скінчив своєї бесіди Рогатинець, як з вулиці почувся жалібний спів: „Святий Боже!” Рогатинець і його гості виглянули через вікно і побачили похоронний похід з свічками та ліхтарями. Коли похід зрівнявся з домом Рогатинця, нараз напали на нього узброєні пахолки з замку,

стали бити учасників похорону, виривати їм хоругви, кидати на землю свічки і ліхтарі і здирали ризи з священника. Перед домом Рогатинця повстала бійка, серед якої чути було стогнання і проклони.

— Чого хочете від нас? Не даєте нам спокою за життя, не даєте і по смерті! Ви розбійники! — кричали одні.

— Прокляті шизматики! Не знаєте, що вам з свічками, ліхтарями і процесією хоронити не вільно? Хороніть своїх шизматиків, як собак! — кричали другі і розганяли перших.

Пахолки прогнали всіх учасників похорону і на вулиці осталася одна трумна помершої особи.

— Що се таке? У вас не дозволяють хоронити померших? — запитав старший парубок, котрого Мелетій представив, як свого челядника.

— Так. У нас мерців можна вивозити лиш в ночі на кладовище, — сказав Рогатинець. — От бачите, тепер усіх розігнали і трумна лежить на землі на сором нам всім. Ходімо, занесемо її хоч під церкву!

Всі три міщане і старший парубок Мелетія вийшли на вулицю, взяли на свої плечі трумну і понесли під церкву св. Миколая, де її і положили.

Вернувши в хату Рогатинця, засіли гості за столом, на котрім господиня застала хліб-сіль, і завели розмову з господарем. Рогатинець запитував їх про торговельні справи.

— Не торговельні справи привели нас до Львова, — сказав Мелетій, — а важніша причина. Ми ломимо собі голову, як от того старшого парубка і того молодшого доставити за границю до Чехії.

— Ради Бога! Чи не торгуєте ви невільниками? — зжухнувся Рогатинець. — Або може ті молоді люде переступники?

— Так, вони переступники. Сей старший парубок то князь Дмитро Сангушко, а сей молоденький парубок, то княжна Гальшка Острожська!

Рогатинець став нерухомо і як би німий приглядався молодим людям. Поборовши свій неспокій, він низько поклонився княжій парі, одітій в хлопські одежі.

— Велика і несподівана честь для мене! — промовив він. — Родина князів Острожських для нас дорога. Ваш дядько, княжно, князь Василь, переписується з нами, львів-

ськими Українцями; він довідується про наше життя-буття, і ми пишемо до нього. Коли тільки я приїду до Дубна, не обмину, щоби йому не поклонитися. Він на нашу Червону Русь посилає святі ікони, церковні ризи, священничі книги і дає допомогу нашим церквам. Я кілька разів говорив з ним про нашу православну віру і він заохочував мене оставати в православній вірі. Та вашим милостям прийшлося в тяжку хвилю гостити у мене.

— Так, я явився в вашім домі переодітий як сільський парубок, а моя дружина, як бачите, переодіта за сільського хлопця, бо я королівським судом позбавлений урядів, достойнств, маєтків і засуджений на смерть. Мене кожний може убити, — сказав Дмитро.

— Так, так, — сказав Рогатинець. — Уже три місяці минуло, як прийшов до Львова королівський універсал. Він записаний в міськiм суді і в нашiм вiйтiвствi. Унiверсал приказує вас ловити, і живого або мертвого доставити до найблизшого старости городського, а всім, що скривають вас або помагають вам в утечі, грозить карою смерти. Але не бійтеся, у мене ви безпечні, а коли би прийшло вам згинуту, то я згину з вами.

— Спаси-Бiг вам, — сказала Гальшка, — за пожертвування для мене і для мого мужа. Я бачу, що ви терпите за Україну і за православіє подiбно, як я з моїм мужем терплю. Ваша твердість додає мені відваги і осолоджує мої тяжкі терпіння.

— Чому ви, князю Дмитре, не наклонили других українських князів, щоби станули за вас з оружжам в руках? — запитав Рогатинець. — Замість воювати з Московю, литовські князі повинні підняти оружжа на гнобителів наших, на польську шляхту. Ми очікуємо тої хвилі, щоби вам помочи!

— Нема згоди між українськими князями, — відповiв Дмитро. — Межи ними панує заздрiсть і запобiгання за королівською ласкою, бо король роздає староства і всякі уряди, приносячі честь і користи. При тiм легко Полякам посварити їх і всіх держати в залежності від себе. Також страшать їх Московю. „Коли ви відiйдете від Польщі, — говорять, — то вас забере московський цар і ви стратите тi вольности, які маєте в союзі з Польщею”. Щоби князі проти Польщі повстали, про те і не думати. Треба також зна-

ти, що багато перейшли на протестантство і уже відчужились від України.

— Так ви рішилися утікати за границю? — запитав Рогатинець.

— Нема для мене иншого виходу, — відповів Дмитро. — Далше моє перебування на Литві стало би лиш причиною проливу крови і погубило би мене. Князь Василь Острожський і його тесть Ян Тарновський радили мені удатися за границю і там перебувати, поки соймовий суд не розгляне моєї справи і не оправдає мене. У Тарновського є замок в Чехах, замок руницький. Там він поручив мені їхати з жінкою. Для мене діло в тім, щоби скорше дістатися до границі. Там за границею я уже безпечний. Треба мені лиш провідника, в роді такого, як наш Мелетій Мокієвич, який доставив сюди мене і мою жінку. Але Мелетій далше їхати не може, бо не знає ні по польськи, ні по німецьки.

— Межи нашими міщанами, — сказав Рогатинець, — найдуться люде, котрі їздили до Чехії і знають безпечну дорогу. От завтра буде зібрання нашого брацтва. На брацтві ми можемо про все в подробности поговорити, бо братчики хоронять тайну і коли довідаються, що йде о спасення князя Дмитра Сангушка і княгині Гальшки, то всі готові за вас положити своє життя! Пождіть до завтра.

Довго ще розмовляли гості, поки не пішли спочивати, щоби скріпити тіло і духа. Через цілий слідующий день Дмитро і Гальшка не являлись в місті; так їм наказав Рогатинець.

По правій стороні церкви св. Миколая находився великий дім, в котрім жив священник і приміщувався шпиталь, школа і простора кімната для братських зібрань. В кімнаті висів на стіні хрест, а в куті находилась ікона Божої Матері, перед котрою все горіла лампа. Вечером згаданого дня наповнилась кімната членами брацтва, чоловіками і жінками, між котрими були також гості Рогатинця. Перед хрестом стояв довгий стіл, на котрім лежала книга брацтва і папери, при хресті же на стіні висів прапор брацтва.

Місце за столом заняли священник і старшина. Поздоровивши зібраних, священник прочитав молитву, після котрої всі відспівали тропар. Потім касієр прочитав звіт з доходів і розходів брацтва, зазначуючи, що вкладки правильно напливають.

Почався братський суд. Першою виступила стара жінка, купчиха з жалобою на другого братчика, шевця, котрому позичила копу грошей. Рік вже минув від терміну виплати, але швець довгу не віддає. З помежи зібраних виїшов наперед обвинувачений, нужденно одитий і блідий чоловік. Зі сльезами в очах оправдував він себе, що цехові пани з міста напастують його і не дають йому займатися шевством. „Іди — говорять — мотикою або сокирою робити, свині пасти або переходи в хлопи! Для тебе, шизматика, нема місця серед міщан!” Він робив днем мотикою і сокирою, а вечерами крадьком шив чоботи. Але два тижні тому назад міські цехові напали на його дім, забрали шкіру, готовий товар і всі прибори. „Бог моїм свідком” — закінчив він, — „що довгу віддати не можу”.

Зібрані потвердили сказане шевцем і рішили виплатити купчисі трийцять грошей з каси брацтва.

Виступали ще два передміщане спорячі за дім, купці, які не погодилися при поділі зиску, — і всі спори зараз рішались.

Коли суд скінчився, встав священик з братською старшиною, прочитав знов молитву, по чім зібрання проспівало побожну пісню, і вкінці священик промовив:

— Пращаючи вас, дорогі брати і сестри, і поручаючи вас опіці Божій, кличу до вас: Жийте в братській любові, помагайте собі взаємно, уникайте сварки, п'янства, лиходійства, захуйте заповіді Христові, і коли вам прийдеться терпіти за віру, пригадайте собі Христа, який перетерпів муки і смерть за вас...

Після того священик поблагословив зібраних, при чім вони схилили голови і руки зложили на грудях на вхрест, вказуючи сим, що приймають благословіння священика на свої руки.

Вже зібрані готовились виходити, аж тут став перед столом Рогатинець і сказав:

— Дорогі брати і сестри! Поки розійдетесь, предложу вам ще одну справу. Серед нас є дві чужі особи, терплячі, так як і ми за Україну і за православ'є. Серед нас є князь Дмитро Сангушко і його жінка Гальшка Острожська! — і Рогатинець показав на стоячих коло него парубка і хлопця.

— Князь Сангушко і Гальшка Острожська! — ті слова пролетіли наче хвиля по кімнаті. — Вони переодіті за хло-

пів... Сей хлопець, то Гальшка... — перешіптувалися зібрані.

Рогатинець продовжав:

— Як знаєте, королівський універсал приказує князя Дмитра живого або мертвого доставити міському судові. Зборовські, Косцелецькі, Гурки, різні королівські воеводи і каштеляни вганяють за ним по цілій Литві. Тисячі панцирних шукають його. Вінчання князя з княгинею, довершене нашою православною церквою, король уневажнює. Дмитра хочуть убити, а княжну віддати заміж за Поляка, проти її волі, щоби її великі дісталися в руки такого, котрий би будував костели, кляштори і гнітив Українців. Князь Дмитро і Гальшка інакше себе спасти не можуть, як лиш утечею з Польщі. Вони хочать дістатися до Чехії, але потребують розумного провідника, котрий би їх, переодітих, доставив за кордон. Провідник повинен добре говорити по польськи і по німецьки. Чи є межі вами такий, котрий прийнявсяб за ту задачу?

Гробова тишина запанувала в кімнаті. По хвилі виступив чоловік середніх літ, з вусами і оголеною бородою, худощавий з лиця. То був маляр Остап Боднарчук.

— Я, — говорив він, — не раз був в Кракові на роботі. Подорожував я по Чехії і Німеччині, малював церкви в Сяноччині і Сандеччині, а костел один аж коло Гнізна. Я приймуся за ту задачу і зараз готовлюся в дорогу.

Зібрання розійшлося. Рогатинець зі своїми гостями і малярем вернув до свого дому.

— Якже ви устроїте вашу подорож з князівською парєю? — запитав він маляра.

— Діло просте, — відповів маляр. — Переодягну князя і княгиню по міщанському і буду їх в дорозі представляти як моїх челядників. Буду говорити, що маю малювати якийсь там костел або замок під Краковом. А від Кракова до чеської границі недалеко.

Слідуючого дня рано розпрощався Рогатинець з своїми гостями. Мелетій Мокієвич вернув в свій Острог, а Гнат Василевич до Галича. Князь, княжна і маляр справили свою дорогу на Ярослав.

В Ярославі вони станули тільки другого дня рано. Вони заїхали до гостинниці під містом, щоби відітхнути і наняти свіжі сани до Тарнова. В великій кімнаті сиділо за

столом кількох Німців, заїдаючих печеню і попиваючих пиво. Обое княженята і маляр присілись до них.

— Препоганий край та Польща! — говорив один з Німців, товстий з грубим черевом. — Що дві-три милі плати мито. Кождий шляхтич уважає своє село якби державу і обставляє оплатами (митом) границю. В нас в Німеччині, жалуються на оплатні границі між князівствами, містами і землями, на право скиду*), право переладовання**), земельне право дідича***), але що все те в порівнанню з польськими порядками? . . . Погано, я вертаю зі стратою.

— Заграничний купець, — сказав другий Німець з острокінчастою борідкою, — повинен постаратися за королівський привілей, який увільняв би його від мита.

— Що pomoже королівський привілей? — заявив перший. — В Польщі ніхто короля не слухає. Кождий шляхтич є королем.

— Що ми нарікаємо, ми, чужинці? — сказав грубим голосом третій Німець, високого росту. — Шляхта руйнує торгівлю і промисл свого народу. Знаєте, що польському ремісникові не вільно своїх виробів без високих митних оплат вивозити за кордон? І чому? Тому, що шляхта хоче все дешево купувати.

— А який клопіт з тутешніми грішми! — говорив товстий. — Продаю товар і мені платять то золотими, то угорськими флоринами, то талярами. Беру монети в руки, а тут кожда друга-третя фальшива.

Втім увійшло в кімнату двое людей, чоловік і жінка. Чоловік, оглянувши товариство при довгим столі, зараз звернувся до маляра:

— Ах, дорогий Остапе Боднарчук! — крикнув він зі здивованням. — Як то ми тут стрічаємося! Кудя ви їдете?

— Витайте, Гансе Кухельмаер! — відповів маляр. — Я їду в Тинець під Краковом малювати костел.

— А хто ті двое молодих людей?

— То мої челядники; без челядників я не їду на роботу.

*) Право, після котрого заграничні купці повинні були свої товари в якимсь місці виставляти на продаж і тільки оставшу частину могли вивозити з міста

**) Право, котре приказувало заграничним купцям в якимсь місці свої товари переладонувати на вози місцевих мешканців.

***) Право, після якого товари з воза, що перевернувся, або поломився, належали до власителя землі, на якій трапилось те нещастя.

Ганс Кухельмаер з жінкою привиталися з Німцями і присіли до них. Німці дальше розмовляли.

— Е, що там говорити про мита і монети, — сказав Німець з козиною борідкою. — Я вам розкажу щось цікавішого. Їду я з Луцька на Сокаль до Ярослава. По дорозі присівся до мене якийсь шляхтич з шляхтянкою. Коли ми були вже під Сокалем, нагнав нас відділ панцирних і начальник кричить до мене: „Стій, а чи не везеш ти Сангушка і Гальшку? — Вони стають приглядатись бідному шляхтичеві і шляхтянці, перетрясати їх і допитувати і тільки коли один з них став твердити, що то не Сангушко, пустили нас.

Гальшка при тих словах задрожала і поблідла, та Німці того не запримітили.

— Ах, інтересна то історія з тою Гальшкою! — сказав товстий. — У неї є стільки сіл і міст, як у нашого князя Гесенського. Королівство можна створити з її маєтків. Тому то Зборовський так добивається її руки.

— Старий Зборовський призначив велику нагороду для того, хто відкриє місце перебування Сангушка, — сказав Німець з козиною борідкою.

— Дурний Зборовський, — відповів товстий, — не знає, де Сангушка шукати. Я би його повчив. Там, де утікають українські князі, коли посваряться з королем. В Москві. Я даю свою шию, що Сангушко з жінкою в московського царя.

Дмитро і Гальшка лекше відітхнули.

Ганс Кухельмаер, прислухуючись тим розмовам, рівночасно приглядався маляреві і його челядникам. Йому щось мелькнуло в голові; він встав і сказав на ухо сидячій біля нього жінці, щоби з ним вийшла з кімнати на двір. Обое вийшли.

— Слухай, Маргарето, — говорив Кухельмаер тихо, — лица тих двох молодих людей з малярем, зовсім не подібні на челядників. Знаєш, той старший челядник волос в волос подібний до Сангушка. Я його видів в Острозі.

— Дурний! — відрізала Маргарета, вісповата висока жінка. — Кілько-то людей до себе подібних! Не виставляй себе на сміх! Почув про нагороду, так і в очах тобі померкло.

— Ні, я таки стою при своїм! — твердив Кухельмаер. — А той молодший челядник зівсім не подібний на хлопця. То

скорше переодіта жінка. Я бачив, як вона поблідла при згадці про Сангушка і Гальшку. Я дам знати бурмістрові Ярослава. То мій знакомий.

— Тумане, коли в тебе є підозріння, що то дійсно Сангушко, то вже ліпше дати знати самому Зборовському. Зборовський є або у Львові, або в Зборові. Як скажеш бурмістрови, то він візьме нагороду і тобі нічого не дасть і також може помочи Сангушкові в утечі, — поучала Маргарета.

— Що-ж тут робити? — запитав Кухельмаєр

— Напиши зараз листа Зборовському. Напиши, що ти зустрів людей, з котрих оден певно є Сангушко, а другий чоловік Гальшка, що вони їдуть до Кракова, що ти їх будеш слідити і листи, адресовані Зборовському, оставляти у знакомих по дорозі: в Тарнові остане перший лист у Шумахера, в Бохні другий лист у Гебауера, в Кракові третій лист у Ганса Мілера. Заки ти прибудеш до Кракова, Зборовський дожене тебе і твого маляра. Найми зараз сани по крайній мірі до Тарнова, а я вертаю сама до Львова шукати Зборовського.

— Мудра моя Маргарета! — подумав Кухельмаєр, — не дармо я говорю, що вона споріднена з лицарськими домами. Я поступлю, як вона радить.

ІХ. Вбивство Дмитра.

В Чехії, на дорозі із Пардубиць до Праги, лежало маленьке місточко Ліса. До місточка гнав вечером відділ їздців, що складався з около 300 людей. Чеські селяне здивовано гляділи на них, бо вони не були ні ополченням чеської шляхти, ні цісарськими вояками. Одні з них були одіті по татарськи, другі по козацьки, а треті в узброєнню польських панцирних.

Відділ задержався чверть милі від Ліси, стрітивши на дорозі чоловіка, якби нарочно очікуючого на їздців.

— Проклятий Німче! — кричав їдучий напереді старий Зборовський. — Виставив ти нас на муки, і здається на дармо. Ми в чужій державі, і як тепер розбійника зловиш? Чому ти нас скорше не повідомив, або розбійника якимсь способом перед границею не задержав? Чому не дав знати

старостам або магістратам? Вони не випустилиб були злодія поза границю. Як можна бути таким дурним? Будеш висіти тепер на першій гиляці, коли не поможеш нам злодія зловити.

— Чи я заслужив на такі погрози? — оправдував себе Ганс Кухельмаєр, дрожачи на цілім тілі. — Я не спав цілими ночами, мучився, гнав за утікачами; ледви оставало у мене настільки часу, щоб написати листи і лишати для вас у знакомих, а по урядах лазити не можна було, бо утікачі бистро відїздили з одного місця в друге, оминувши Краків. На границі їх задержати? На границі нема ніякої сторожі. Хто би їх задержав?

— Маргарета доставила мені твое письмо у Львові, — сказав Зборовський, — і от я зараз зібрав узброєну силу, яка у мене була у Львові і Зборові. Я вибрав Татар і козаків, із котрих у кожного було по три коні. Бачиш тепер, у кожного лиш один кінь, бо інші погинули від умучення. В Кракові прилучилися до мене по приказу короля Косцелецький і Гурко, і так ми прилетіли на границю. Тут довідались ми, що Сангушко і Гальшка, перейшовши границю, скинули з себе своє міщанське убрання, переодягнулись в одежі литовських князів і княгинь і начальникові австрійської сторожі представилися як князь і княгиня Сангушко, які їдуть зі слугою до замку Рудніци. Ну тепер скажи, де Сангушко і як його зловити?

— Сангушко з Гальшкою тут в Лісі в заїзднім домі! — сказав Кухельмаєр. — Від служби довідався я, що він буде в Лісі ночувати і завтра їде дальше. Коли дістанеться до Праги, так все пропало. Там його зловити не дадуть і не видадуть Гальшки. Треба тут йому Гальшку відібрати. Зараз треба обставити Лісу сторожами, щоби нам не втекли.

— Поступимо по твому! — сказав Зборовський і дав приказ двіста вояків розставити довкола Ліси; з прочими же вояками, Косцелецьким, Гурком і Кухельмаєром вїхав з Лісу.

Вже було пізно вечером, коли на ринку перед ратушем стануло чуже військо, котрому зі страхом із вікон своїх домів приглядалися міщане, думаючи, що Турки вдерлися в Чехію. Зборовський викликав із ратуша бурмістра.

Перед Зборовським станув широкоплечий Чех, з широ-

ким лицем і обголеною бородою. Він дряв на цілім тілі і низько кланявся.

— Як називаєшся? — запитав Зборовський.

— Кухта, бурмістр Ліси! — сказав той.

— Так, Кухта, знай, — сказав голосно Зборовський, — що я каштелян Мартин Зборовський, в імени польського короля Жигмонта Августа і по його дорученню приїхав сюда, щоби зловити розбійника, котрий є у вас. Він називає себе ложно князем Дмитром Сангушком, але в дійсности то простий злодій і розбійник, який убив багато людей і судом засуджений на смерть. Ряд своїх злодієв увінчав він захваченням молодої дівчини у вдови княгині Острожської і з нею є у вас. Його ми мусимо зловити для достави рукам справедливости і украдену дочку відставити матері.

Кухта і міщане, що стояли при нім, свобідніше відіткнули.

— Слава Богу, що то не Турки ні Татаре, а Поляки! — говорили вони, успокоюючи себе.

Кухта прийшов до себе і порадившись з стоячими коло него міщанами, відповів:

— Даруйте, пане каштеляне, що зараз вашої просьби не можу виповнити. Я можу тимчасом мнимого князя і мниму княгиню держати в Лісі під сторожжю, а ви віднесіться до намісників в Празі і від них привезіть приказ видати вам арештованих. Нашим королем є Фердинанд, а приказам польського короля ми повинуватись не можемо.

— Ваш король є споріднений з нашим королем і живе з ним в дружбі, — переконував Зборовський.

— Рідня ріднею, а я таки мушу поступати по закону. У нас кождий чужинець стоїть під охороною законів, — говорив Кухта.

Один міщанин шепнув йому щось там до уха і Кухта додав:

— Впрочім то діло війта. Ми стоїмо під властю війта из Наумбурга, котрий сьогодні є тут в ратуші; і його покличу.

Явився війт і бурмістр розказав йому в чім діло. Війт поскробав себе в потилицю і киваючи заперечуючо головою, сказав:

— Ні, по закону не можна...

Зборовський прикликав до себе Кухельмаера і оба по-

радилися. Притім виняв Зборовський з кишені торбинку з золотом і незаметно всунув її в руку вїта. Вїт оцінив рукою вагу торбинки.

— Чого боїшся? — запитав Зборовський. — Відповідальність за всі наслідки я беру на себе. Впрочім, коли не погодишся, то я насильно заберу розбійника.

Вїт переговорив з бурмістром і міщанами і відповів:

— Згоди своєї не даю, але і спротивлятися насильству не буду. Робіть, що хочете!

Зборовський дав приказ жовнірам оточити заїздний дїм, в котрім були Сангушко і Гальшка, і сам подався туди. Двері в гостинниці були заперті, і на всі завізвання властитель не хотів відчинити. Жовніри виломили двері алебардами і втиснулися товпою в дїм, розлітаючись по кімнатах.

— Де злодій, де розбійник? — кричали Зборовські.

В одній кімнаті, в куті дому, вони побачили перед собою Дмитра, Гальшку і маляря.

Гальшка кинулась в двері і, упавши на коліна перед наїздниками, молила ридаючим голосом:

— Ради Бога, чого хочете від нас? Хочете вбити мого чоловіка за те, що я його люблю? Чи ви звірі і нема у вас віри в Божу справедливість? Коли убете Дмитра, то вбийте і мене.

Старий Зборовський відіпхнув Гальшку і з своїми силами втиснувся в кімнату. Почалася боротьба на шаблі з Дмитром і малярем. Оба мужно відбивали удари своїх противників. Але от молодий Мартин Зборовський заскочив з заду і одним ударом розбив Дмитрови череп. Кров бризнула на душегуба і Дмитро повалився на землю. Його тіло прикрив своїм тілом маляр, діставши також удар в голову з заду.

Гальшка кинулась на трупа свого мужа і обливала його сльозами. Її відірвав молодий Мартин Зборовський і віддав жовнірам, щоби її винесли на двір. Зборовські зараз постаралися за дві повозки: в одну вложили півмертву Гальшку, в другу трупа Сангушка і зараз опустили Лісу, щоби вертати до Польщі. Боячися погоні, вони не вертали головним гостинцем, але завернули бічною дорогою на північ. Через місто Наумбург вони переїздили, коли вже світало.

Молодий Мартин, що пильнував повозок, поглядівши на трупа Сангушка, сказав:

— Пощо ми властиво веземо сего трупа, не знаю. Викиньте його з воза, нехай лежить як стерво для собак!

І жовніри кинули трупа на купу гною, на котрій він пролежав до білого дня. Міщане, побачивши тіло убитого чоловіка і пізнавши його походження, похоронили його в своїй церкві святого Миколая та помістили над гробом по чеськи слідуєчий напис:

„Тут лежить князь Дмитро Сангушко, староста черкаський і канівський, роду великого Ольгердового, князь литовський, котрого вбив неблагородний Мартин Зборовський, не маючи до того ніякої причини, 1554 року.”

Х. Побачення дочки з матір'ю.

Беата, оставивши після захвачення її дочки Острог, жила стало в Кракові в королівському дворі. Тут чекала вона тепер успіху погоні. Серце її хвилювалося від змінних почувань, надій і сумнівів. Спинаячись на думці, що Гальшку таки відберуть, вона наповнялась гнівом на свою дочку.

— Я її порядно виганьблю, як її привезуть сюди! — думала вона. — Як вона могла згодитися на вінчання?

Але опісля майнула думка в її голові:

— А може моя Гальшка невинна... Я її приголублю, ніжністю загою рани її серця і привяжу до себе...

Вона часто пересиджувала в вікні своєї кімнати, дивлячись нетерпеливо на замкове подвір'я.

Вкінці очікування Беати знайшло розв'язку. Покоївка її вбігла до кімнати, плескаючи в долоні, з вісткою, що в замок візджають Зборовські з Гальшкою. Беата, врадувана, побігла в низ по сходах на замкове подвір'я, де з повозки дійсно висідала Гальшка.

— Моя дорога дитино, люба моя Гальшко! — говорила вона крізь сльози. — Я думала, що тебе вже ніколи не побачу, — і вона стала свою дочку обнімати і цілувати. — Яка ти бліда, зморена, ледви держишся на ногах! — говорила вона, приглядаючися своїй дочці. — Ти багато перетерпіла, але я тобі осолоджу життя своєю материнською любов'ю.

Гальшка стояла якби задеревіла, опираючись на жовніра.

— Позвольте, княгине, я заведу княжну в двірець, — сказав молодий Мартин Зборовський і хотів Гальщі подати рамя.

— Геть з моїх очей, ви душегуби мого мужа! — крикнула Гальшка таким серце роздираючим голосом, що Зборовський здригнувся і опустив її.

Мати вжахнулася. Гальшка попала в судорожний плач і півмертву положили її на канапі в кімнаті Беати.

— Відійдіть, панове! — сказала Беата до молодого Зборовського і Гурка, котрі увійшли в кімнату. — Оставьте нас в спокою, поки моя дочка не прийде до себе.

Зборовський забрався, але Гурко таки остався.

— Я хотів спасти Дмитра, — сказав Гурко, — я хотів лиш дочку вам віддати, але молодий Зборовський убив його.

-- Дмитро вбитий! — сказала Беата непевним голосом, в яким мішався жаль з вдоволенням.

Гальшка отворила очі і поглянула на Гурка, але знов їх замкнула, як би його видіти не хотіла.

Гурко, нахилившись над нею, говорив примилуючись:

— Божуся, що я в смерті вашого мужа невинний. Я хотів його спасти, але він погіб з руки Зборовських.

— Спасибіг вам за ваш добрий намір, хоч він не поміг усунути від мене удару, — заридала знов Гальшка. — Я смерти мого мужа не переживу.

І вона залилася сльозами.

До кімнати увійшов король з Гижанкою і Мнішком.

— Гальшка розстроена від потрясень, для неї треба відпочинку. Занесіть її до зеленої кімнати. Поєднання є найлучшим ліком на нерви, — сказав король.

Беата з прислугою завела Гальшку до зеленої кімнати, де вона успокоїлась. Оставивши при ній покоївку, Беата вернула до короля.

— Треба рішити судьбу Гальшки, — сказав король. — Вінчання з Дмитром уневажнене Богом і мною. Треба для неї придумати жениха.

— Оставьте ви нас в спокою з вашими женихами! — сказала Беата роздражнено. — Від ваших помислів я страчу

дочку і сама з розуму зійду. Бачите, що ви наробили своєю політикою?

— Не нарікайте на Провидіння Боже! — заговорив Мнішек. — Бог так хотів для спасення душі вашої і вашої дочки.

Беата з призиством глянула на Мнішка і сказала:

— Вже то ви мені учителем моралі служити не будете; моралі ви скорше можете від мене навчитися.

— Ви, княгине, роздраженні, і я вас оправдую за ваші слова, бо в іншому случаю я би загнівався, — відповів Мнішек.

— Гнів ваш мені ні при чім. Я не хочу і думати про вінчання моєї дочки. От бачите, що вона близька смерті, — говорила дальше Беата в роздраженню.

— Успокийся, сестро! — сказав король. — Я знаю, що тепер вінчання бути не може. Але все таки можна дещо уложити на будучність. По моему розумінню, Гальшка, занявшись новим мущиною, забуде про свого мужа, заспокоїться і зовсім прийде до себе. Чи я правду кажу, роздумай сама. Я думав про Мартина Зборовського, але коли вона ненавидить його, то знайдеться другий відповідний жених. Я бачу, сестро, що моя рука нещаслива, ніщо мені не вдається. Моя рада така, щоби Гальшка тут ще кілька днів відітхнула, а потім з тобою виїхала до Варшави до моєї матері і до моїх сестер. Вони допоможуть тобі устроїти щастя твоєї дочки. Моя рука нещаслива, мені ніщо не вдається.

Король, Гижанка і Мнішек розпрацалися з Беатою.

— Найлучше її віддати за Лукаша Гурка, воеводу познанського. Зборовські і так буйні, багато мені крові напсували. Напишу я моїй матері, — говорив король Гижанці на коритарі.

XI. В Варшаві.

В Уяздові, части Варшави, стояв тоді деревляний двірець ще з часів мазовецьких князів. Він був запущений, бо королі рідко коли в нім гостили, бо столицею Польщі був ще Краків. Але відколи король прийняв Гижанку за любовницю, двірець оживився, бо в нім осіла королева мати Бона з двома своїми постарівшими дочками, Катериною і

Анною. Мати і сестри не могли знести влізливости Гижанки і гидились способом життя короля. Тут жила також Беата з своєю Гальшкою від п'яти літ.

Сама Варшава була вже досить значним містом з розвитою торгівлею і численними цехами ремісників, бо в місті проживало немало панів і шляхти, неначе передчуваючи, що Варшава скоро стане столицею.

Одного зимового вечера, пізною порою, вийшла з королівського двірця жінка, закутана в зимову хустку на голові і теплий козушок. Вона скоро перейшла рйнок і, повернувши в одну з бічних вулиць, стала перед двоповерховим домом, потягаючи за дзвінок.

— А пропав би сей Гурко, — бурмотіла вона під носом. — Покликав мене до себе на нині вечер, а тут двері заперті і сторож не являється. Може його нема дома?

Вона дзвонила дальше, тупаючи від нетерпеливості і холоду.

Наконець замок заскрипів, двері відчинилися і жінка увійшла в сіни.

— Пан Гурко дома? — запитала вона.

— Дома! — відповів сторож і, піднявши лямпочку, освітив нею лице жінки. — Та сама, що вечерами ходить до пана! — пробурмотів він. — Який нині світ зіпсутий! — говорив він до себе, вертаючи в свою кімнатку. — Не досить для **мого пана**, що держить дві-три любки в місті, а ще по ночах приймає свіжу любку. Ох, не буде нам добра від того! Уже тепер видно наслідки! Хто давніше чував про якісь там французькі хвороби? Все те з розпусти, за котру стягаємо на себе гнів Божий!

Жінка пішла по сходах на перший поверх і увійшла в кімнату, в котрій стояв Гурко, якби ожидаючи. Лукаш Гурко, воевода познанський, був мущиною около сорок літ, досить собою гарний, але з хитрим виразом лица.

— Витай, Зосю! — промовив він, простягаючи до неї руку. — Як нетерпеливо тебе очікую! Ну говори, що там нового? Як мої справи стоять?

— Ваші справи стоять добре! — відповіла Зося.

То була відома нам покоївка Беати, гарна, молоденька бльондинка.

— Королева Бона піддержує вас, — продовжала Зося, — і говорить, що Гальшка за нікого замож вийти не може,

лиш за вас. „Добро Польщі (говорить Бона) вимагає, щоби українські княжни віддавати заміж за Поляків, а українських князів вінчати з Польками”.

— Коли богата українська княжна вийде за Поляка, то буде користь для ричи-посполитої, — замітив Гурко. — Але коли Українець оженився з богатою Полькою, яка користь з того для нас? От Василь Острожський оженився з донькою Тарновського, але як був шизматиком, так є ним і далше, до того одідичив маєток Тарновського.

По тих словах махнув Гурко, як в гніві, рукою.

— Про Василя Острожського говорила раз Бона зі своїм Єзуїтом. Знаєте, в неї є тепер новий капелян Єзуїт, милий чоловік. Ті Єзуїти то любі монахи, хоч би їх приложити до рани. Жінки пропадають за ними. Перед тим Єзуїтом виразилась Бона, що побоюється за маєтки Тарновського. Але Єзуїт успокоїв її... „Не тривожтеся, королево (говорив він), сам Василь є шизматик, але його сини будуть Поляками і католиками. Коли мати католичка, то і сини будуть католиками”, — повторила Зося слова Єзуїта.

Гурко усміхнувся недовірливо.

— А що робить Гальшка, що говорить про мене? — запитав він дальше Зося.

— Пятий рік ми живемо в Варшаві, — сказала Зося, — і побут в сім місті успокоїв її. Уже не плаче, але і не веселиться. Я намовляла її, щоби ходила на забави, маскаради, але вона не хотіла. Бона спровадила для неї італійський театр; Гальшка раз була на представленню, але до кінця не видержала. Вона воліє читати шизматицькі книжки і молитися все лиш по шизматицьки. Про вас не говорить ні добре, ні зле.

— А Беата в яким розположенню духа? — питав знов Гурко.

— Ох, з Беатою не добре діється! — відповіла Зося. — Вічно нарікає, що слухала короля і погубила свою дочку. Капеляна-Домініканця відправила від себе, Єзуїта до себе не допускає, а що найгірше, стала переписуватися з Василем Острожським; негарно виражається вона тепер про католицьких ксьондзів, а хвалить шизматицьких попів. Боюсь, щоби вона не стала кальвінкою, або що ще гірше, шизматичкою. Про вас, як про зятя, і слухати не хоче. Що її не на-

мовляли Бона і королівни, вона кожного разу відповідала, що Гальшку за вас не видасть.

— Непотішаючі вісти приносиш, — сумно сказав Гурко.

— А Гальшка? Як думаєш? Чи вона мені прихильна?

— Гальшка мені сказала, — говорила Зося, — що коли би мала вийти заміж, то лиш з волі матері.

— Лиш з волі матері, — повторив Гурко з притиском, — але як тут здобути волю матері? Подай раду, любенька. Я нагороджу тебе золотом, і коли не будеш противна, обдарю тебе своєю любов'ю...

Гурко наклонився до Зосі і хотів її обняти. Зося відступилась.

— Ви мене обдарите любов'ю? Та-ж ви любите Гальшку! — сказала вона.

— Лиш хлоп жениться для любови, — заявив Гурко. — Люде такі, як ми, інакше глядять на подружжя. Я Гальшку буду поважати як жінку, але любов свою предкладаю тобі...

І він знов нахилився, щоби обняти Зося.

Зося легко відіпхнула Гурка і кокетливо поглянула на нього.

— Не говоріть ви мені про свою любов! — сказала вона. — ⁵Лучше подумаймо, як Гальшку віддати в ваші руки. Коли, як муж Гальшки, станете княжити в Острозі, видаєте мене заміж за Українця.

— Ну, коли хочеш, то відложімо наші любовні справи, — сказав Гурко. — Роздумаймо, як добитися руки Гальшки.

— Вплинути на Беату неможливо, — говорила Зося. — Вона коли раз упреться, то ніщо її не переконає. Тут треба матір і дочку розділити.

— Як розділити? — цікаво запитав Гурко.

— Ну треба так устроїти, щоби Беата десь виїхала без своєї дочки.

— А що потім? — спитав нетерпеливо Гурко.

— Коли матері не буде, можна Гальшці представити, що мати хоче, щоби вона вийшла заміж за вас.

— Ну, добре; як же те діло зробити? — допитувався Гурко з чим раз більшим зацікавленням.

— Я вам сказала, — говорила Зося, — що князь Василь тайно переписується з Беатою. У мене є одно його письмо, яке я викрала від княгині. Добрий писар, який знає по у-

країнськи, може підробити таке письмо Василя, що Василь запрошує Беату на тайне побачення, наприклад до міста Люблин, або яке шизматицьке місто на Підляшю, що він просить її конечно прибути в те місто, бо хоче з нею поговорити про судьбу Гальшки. В листі повинно стояти, що Беата має сама їхати, без Гальшки, а Гальшку нехай оставить під опікою Бони.

— Ну, припустім, що Беата їде, що-ж дальше робити? — питав Гурко.

— Тоді треба після двох-трох днів предложити Гальщі друге підроблене письмо Беати і Василя, будьто вони обое приказують її, щоби вона вінчалась з вами зараз, бо на се є важні причини. Ті причини треба в листі навести. На знак, що така дійсна воля матері, ви покажете Гальщі золотий перстень Беати, котрий вона носить на лівій руці і котрий є для неї найбільшим скарбом. Я той перстень непомітно украду в Беати, коли буде готовитись в подорож, і замість нього підсуну другий подібний. Вона в замішанню того не запримітить. Коли Гальшка побачить перстень матері в ваших руках, то вам повірить. Ви поведете її до вівтаря, вас звінчає біскуп познанський і тоді вінчання розірвати не можна!

— Ну, плян добрий, але чи вдасться він? — висказав свій сумнів Гурко.

— Плян сей, — сказала Зося, — не мойого помислу, а плян Бони. Лиш пійдіть до неї, а вона подасть вам точнійші інформації. Все, що могла вам сказати, я сказала, а тепер пора мені до моїх княжат.

Зося попрощалась з Гурком, котрий оставшися після того сам в кімнаті, довго розбирав плян Бони в своїй голіві.

ХІІ. Друге вінчання Гальшки.

В одній з кімнат правого крила уяздовського двірця сиділа Гальшка з Зосяю.

— Добрий мій дядько Василь, — говорила Гальшка, — все думає про мене і в листах своїх оповідає про журбу наді мною.

— Дійсно, маєте доброго дядька, — сказала Зося. —

От він тепер запросив вашу матір, щоби порадитись над вашим щастям.

— Ох, щастя для мене вже не буде! — промовила з жалем Гальшка. — Моя судьба скривлена на весь вік.

— Не трайте надії, княжно! По бурних днях наступлять дні ясні, і в ваше віконце засвітить сонце! — перекочувала Зося.

— Уже чотири дні, як мати відїхала, — говорила Гальшка, — і не знати, чи стрітилась вона вже з дядьком?

— Бог їх знає, — відказала Зося. — Княгиня говорила, що їде в Дрогичин.

— Ах, відїзд матері то тяжкий камінь на моє серце! — І чому мати не взяла мене з собою? — жалувалася Гальшка.

Вона не докінчила тих слів, як до кімнати увійшов чоловік в одежі українського шляхтича, низько поклонився Гальщці і подав їй лист. Гальшка лист отворила і почала читати:

„Дорога моя дочко! Сьогодні бачилась я з князем Василем і обговорила твоє положення. Я і князь Василь переконалися, що король хоче тебе насильно віддати за Мартина Зборовського. Був би то удар, котрого ні ти, ні я не перенеслиб. Памятай, той Мартин, що вбив твого мужа мав би бути твоїм мужем і погубити тебе, як погубив твого Дмитра! Я з дядьком вradiла спасти тебе від встиду. Гурко, воевода, любить тебе сердечно, є чоловіком добрих прикмет і забезпечить тобі щастя. Нашою волею є, щоби ти звінчалася з Гурком, і то зараз по отриманню сього листа. Не можна справи затягати, бо кожної хвилини може король зі Зборовським прибути до Варшави і довершити нове насильство. Коли звінчаєшся з Гурком, освободиш себе і мене від мерзкого душегуба. Гурко є тут, а я і дядько даємо в його руки благословення для вас. Гурко їде рівночасно з сим листом до тебе і як доказ моєї волі предложить тобі мій золотий перстень, відомий тобі мій скарб дорогоцінний. Ми не можемо прибути на вінчання, щоби не розголосити діла, не визвати гніву Зборовських і не помішати твому щастю. По вінчанню виїзди з чоловіком в Шамотули, а ми там вас обоє відвідаємо. До щасливого побачення! Любляча тебе мати — Беата.”

Прочитавши письмо, Гальшка німо опустила його. Її серце стрепенулось і якась неописана тривога заволоділа нею.

— Скажіть, княжно, що пише мати? — спитала Зося.

Заки Гальшка відповіла, вже перед нею стояв Гурко.

— В письмі вашої матері, — сказав Гурко, — вказано, як вам поступити. От перстень, як доказ волі матері!

І Гурко віддав Гальшці перстень, котрий вона стала оглядати.

— Так, то перстень моєї матері! — сказала вона тихим придавленим голосом. — Нема сумніву, що така є воля матері і я її спротивлятися не буду.

Піднявшись, вона подала руку Гуркові, котрий її поцілував.

— Коли ви, княжно, — сказав Гурко, — погоджуєтесь бути моєю жінкою, то не можемо зволікати. Кождої хвилини може приїхати король зі Зборовськими, і тоді ваша судьба запечатана. В каплиці двірця все готове до вінчання. Чекає нас єпископ познанський з королевою-матір'ю, вашими тітками і свитою.

— Ах, то занадто скоро! — відговорювалась Гальшка. — Я не поробила ніяких приготувань, у мене навіть нема відповідного строю.

— Стрій є якраз відповідний для молодої, — сказала Зося, — а чого недостає, я зараз пошю. Йдіть, воеводо, і за пів години вертайте! Ваша молода буде готова.

Минуло пів години і в каплицю увійшов Гурко, ведучи під руку Гальшку. В каплиці стояла королева Бона, її дві дочки і двірська служба. Органи загуділи, по каплиці роздався спів біскупа і вскорі вінчання скінчилось.

По вінчанню молода пара з весільними гостями пішла до найбільшої салі двірця, де приймала поздоровлення, а опісля цілий збір засів за столи. Всі були в веселім настрою, тільки одна Гальшка задумчиво сиділа при мужеві.

В пору, як біскуп познанський краснорічиво говорив предовгу промову за здоровля молодої пари, роздався в сусідних кімнатах гамір, серед котрого чути було слова: „Де моя Гальшка? Де моя дитина?“ — То був голос Беати.

Всі при столах посхапались. Гурко став блідий, як стіна, Гальшка скочила зі свого місця і побігла на стрічу матері.

— Що з тобою? — спитала Беата хрестячись. — Ти в весільнім убранню!

— Так, я була послужна вашій волі і звінчалася з Гурком. Вінчання відбулося перед годиною.

— Я тобі приказала вінчатися з Гурком? — якби оголомшена промовила Беата.

Її здивовання скоро перемінилося в злість і вона закричала:

— Тепер я зрозуміла обман. Я і ти, дорога Гальшко, упали жертвою страшного обману. Я то предчувала. Повіривши підробленому листові, я їхала в Дрогичин, але таки серед дороги стрічаю Василя. — „Їду до тебе в Дрогичин, ти мене кликав”, — говорю я. — „Я тебе кликав? Я тебе ніколи не кликав в Дрогичин”, відповідає він, „я їду до тебе до Варшави!” Я зараз догадалась, що мене обманули, щоби мені викрасти мою дочку. І тепер я летіла до тебе, донечко, і видиш, яка задихана стою тут. Ошукав мене і тебе Гурко, той злодій, обманець! Де він! Я з ним розправлюсь!

Беата, як біснувата, кидалась поміж гостями, але Гурка вже не було.

— Але-ж ви, мамо, дали Гуркові свій перстень на знак своєї згоди! — сказала Гальшка.

— Я дала перстень? Я нікому не давала перстень, і тільки в дорозі замітила, що мені та проклята Зося перстень підміняла. Тепер мені ясно, на що вона украла перстень. Де та Зося, та злодійка? — кричала Беата і кинулась в сусідні кімнати; але Зосі вже тоді в двірці не було.

— Ох, ви, хитрі, підлі обманці! — кричала Беата. — Ходи Гальшко! Ходи звідси, дорога моя дитино! Вертаймо з князем Василем знов на Україну. Там нема такої підлости. Там інші люде.

— Пождіть, княгине! — сказав біскуп познанський. — Ваша дочка звінчана вже по закону з воеводою Гурком, і у вас нема права її забирати.

— Обманом звінчана вона, а не законом! — крикнув Василь Острожський, який увійшов до салі. — Твоє, біскупе, вінчання, не має ніякого значіння. Коли хто буде ставити перешкоди відїздові Гальшки, то розправиться зі мною і з моєю дружиною, котру я з собою привіз до Варшави. Ходи, Гальшко, скорше лишай те прокляте пекло!

Василь і Беата вивели Гальшку із двірця і рушили в подороз на Україну.

ХІІІ. Третє вінчання Гальшки.

Була неділя великого посту. Українські міщане Краківського передмістя у Львові вийшли із своїх церков і пообідавши, збиралися меншими гуртками в поодиноких домах, щоби прислухуватись читанню святого Письма і його поясненням. В домі Рогатинця сиділо кругом стола десять міщан і міщанок і слухали слів Рогатинця, котрий читав святе Євангеліє, ставлячи часом питання і даючи свої уваги.

Рогатинець зупинився на словах св. Матея (VI: 33): „Шукайте перше царства Божого і правди Його, а все инше дасться вам”... Він пояснював то місце слідуочим способом: Господь приказує нам не дбати про ніякі життєві вигоди, шукаючи Його правди; Господь хоче, щоб ми не уважали і на щоденні, як здається, потреби їжі і одежі. В другім місці, в Євангелії св. Луки (XIV: 26) наказує Господь жертвувати для Його царства навіть і любов до родини і мало того — відречися самого життя.

— Так ми повинні відказатися від земних приємностей, — замітив молодий міщанин, Хома Бабиц, — не повинні старатися придбати маєтків, придбати хоч то, що нам до життя потрібне?

— Ні! — відповів Рогатинець, — такого в Святім Письмі нема. Тут виразно сказано, що „все инше дасться вам”, то значить, що коли будемо шукати правди і по Божій правді поступати, то все потрібне для нашого життя, навіть і багатство, прийде само.

— Як же пізнати правду Божу? — запитав Хома Бабиц.

— Божу правду ми пізнаємо через освіту і читання Святого Письма, — відповів Рогатинець. — Хто розвине свій розум і наукою себе усовершить, той буде добрим купцем, добрим ремісником, а навіть пекельні переслідування не зломлять його. Коли би ми, Українці, просвітились по правді Божій, ми були би силою, котра зломляла наших ворогів. Божа правда дає не тільки позагробове життя, але також і земне, як говориться у євангелиста Марка (X: 30): „нині в сей час, серед гонення, стократно більше домів і братів, і сестер і батьків, і материй і дітей і земель”.

— Воно таки правда то, що стоїть в святім Євангелію, — сказав Сень Кузьмич. — Хто шукає за задоволенням тіла, готує собі незадоволення. У дитини по сміху насту-

пає плач. Де люде багато бавляться і веселяться, там між ними є багато колотнечі. Тільки поважне життя по закону Божому доводить до єдності, що вяже людей в одну сильну цілість.

— Так, мої дорогі братя і сестри, — говорив Рогатинець. — Не давайте себе звести тим, що другі збогачуються обманом, підступом, насильством, грабіжю, несправедливістю, і уважають себе за щасливих! Їх щастя не потреває довго, бо відступаючий від закону Божого іде на погибіль, як то підтверджують слова св. Апостола Павла (Кор. I: 18): „Слово бо про хрест погибаючим дурощі...”. Ми поступаймо, як нас учить Св. Письмо, бо в нім є „правди життя вічного, в них-же дух сути і життя є; в нім є слово життя і спасення: в сих навчайтеся, в сих перебувайте, в сих розумуйте, бо в такім навчитеся про спасення”, як говориться в посланню до Тимотея. Налі давні бояре, не поступали по закону Христа, тож Поляки одних вирізали, других вигнали. Підждіть, а і пановання бутних одиниць із польської шляхти не буде довгим. Ми будуймо нашу Україну не в шинках, коршмах, на забавах, машкарадах і танцях, а на церкві Христовій!

Побожні розмови перервав відділ узброєних людей, який заїхав на конях перед дім Рогатинця. Із коней своїх злізли дві жінки і два чоловіки, і увійшли до кімнати. Міщане, що були в кімнаті, з пошаною піднеслися із своїх місць.

— Вітайте, Юрію Рогатинець! — сказала молодша жінка. — Я вже у вас була в гостях, судьба мене знов звела з вами.

— Княгиня Гальшка! — радісно кликнув Рогатинець. — Знов маю щастя витати вас в своїм домі. Знаємо ми про ваше горе, про смерть вашого мужа, і дорога нам память князя Дмитра. Ваше горе є нашим горем.

Пізнавши князя Василя, Рогатинець продовжав:

— І ваша милість зробили мені велику честь. Розго-стїться у нас! Весь дім мій до вашої розпорядимости!

— Славний Юрію! — сказав Василь Острожський. — Ми влаємося під покров і охорону твоїх українських братів-міщан, бо за нами погоня. Ми вирвали княжну Гальшку із кігтів хижого звіря. Але Гурко дістав від короля чотири панцирні хоругви з пушками і гонить за нами, щоби в нас

відбити Гальшку. У нас тут такої сили нема і ми не можемо з ним змірятись в отвертім бою. А тут в місті, серед міщан, думаю, не буде він на нас нападати.

— Душу і тіло за вас положимо і після сил будемо вас боронити! — сказали міщане.

— Так прийми, Юрію, — говорив даліше Острожський, — мене, княгиню Беату, княжну Гальшку і от сего князя Семена Слуцького в свій дім, а дружину мою я розставляю в близьких домах, щоби в случаю потреби могла зараз зібратися на даний знак.

Міщане поклонилися князеві Семену Слуцькому. То був високий молодець кріпкої будови з простодушним виразом лица.

— Князь Семен, — говорила Беата, — є женихом моєї дочки. По смерті Дмитра я ні про кого иншого не думала, а тільки про нього, як свого зятя. Він був другом Дмитра, Гальшка його знає з молодих літ. З князем Василем я вже рішила, як би їх звінчати, але проклятий Гурко устроїв підлу штуку і обманом звінчався з Гальшкою. Я вирвала Гальшку з його рук. Розуміється, вінчання Гурка не має значіння, але він все таки гонить за нами, щоби захватити мені мою дочку. Не діжде однак мерзавець, щоби моя Гальшка була його жінкою. Я її звінчаю з князем Семеном, і то як найскорше у вас у Львові, щоби раз показати світові, що Гальшка має мужа, що має того, хто її оборонить!

— У всім ми будемо вам помічні, княгине, — сказав Рогатинець. — Вінчання може відбутись в церкві св. Миколая, або св. Теодора.

— Нехай буде в церкві св. Миколая! — сказала Беата. — То найстарша церква у Львові і відповідає старинности наших родів.

— Ну, то я піду до священика з церкви святого Миколая, — сказав Рогатинець, — нехай приготівлять все потрібне для вінчання, котре може відбутись завтра рано.

Рогатинець вийшов, а гості розмістились в його домі. В кімнаті остались Гальшка і Семен Слуцький на одинці.

— Дорога Гальшко! — сказав Семен. — Тобі приходить знова переносити недолю, і то ізза привязаности до мене. Але будь певна, що я тобі заступлю Дмитра. Він був моїм товаришем. Я разом з ним учився в домі його батька і з ним воював проти Татарів. Одного разу окружили мене

Татари і я мало не попав в полон. Дмитро спас мене, відрубавши одному Татарині руку і прогнавши других.

— Не можу тобі принести першої непорочної любови,— сказала Гальшка, — але коли ти готов пожертвувати собою для мене, то я то обдарую тебе послухом і вірністю, котра не відстрашить мене і умерти з тобою.

— Я щасливий, — сказав Семен, — що можу повеличатися прихильністю найблагороднійшої жінки і постараюся стати достойним тебе.

— Я привикла вже до небезпек і трівог, — сказала Гальшка. — Ніщо мене вже не лякає. Знаю, що нині-завтра може явитися Гурко і нам прийдеться з оружжям в руках спасати себе.

— Ми будемо готові на прийняття ворога, — сказав Семен. — Я іду розставити сторожу і найму міщан, котрі будуть глядіти довкола Львова, чи не наближається Гурко.

Семен вийшов, щоби перевести всі міри оборони і вернув доперва пізно в ночі.

Ніч минула спокійно. Слідуючого дня рано відбулося в церкві святого Миколая вінчання Гальшки з Семеном в присутности міщан і міщанок, які зібралися громадно ізза цікавості. Потім в домі Рогатинця був устроений пир, на котрім князь Василь гостив міщан і міщанок. По закінченню пиру дружина князів зібралася на вулиці, щоби рушити в дальший похід.

Вже обі княгині мали всідати на коні, коли прибіг міщанин, як розвідчик поставлений в Збоїсках, з вісткою, що під Збоїсками появилася кількесот кінних вояків з пушками і прочим оружжям і що їх начальник розвідав від Жидакоршмаря, де і з якими силами находяться оба князі.

— Ну, тепер Львова покинути не можемо! — сказав Семен. — Треба нам тут боронитися, тільки де?

— В Польщі, — сказав Рогатинець, — укріпленнями служать замки і кляштори (монастирі). У Львові є два замки, от сей, що стоїть високо на горі, і той, що там за міською стіною. Але староста вас не впустить ні в один, ні в другий. Добрими кріпостями є також наші кляштори. Вони заосмотрені всіми середниками оборони, і то нераз ліпше, чим замки. От можете вибрати кляштор Домініканів. То найліпша в нашій місті кріпость. Наші міщане знають стріляти і битися, вони і допоможуть вашій дружині.

— Чудесна думка! — сказала Беата. — Пшеором (ігуменом) домініканського кляштора є мій бувший капелян.

Князі, княгині і їх дружина пустились в місто до кляштора Домініканів. До них приєдналось кількадесят міщан, покликаних Рогатинцем. Сам Рогатинець зістався близько при князях.

Коли узброєні заповнили площу і вулиці коло кляштора, покликали князі пшеора до себе для переговорів.

— Отче пшеор! — сказала Беата, коли вже сей явився перед воротами кляштора. — Ваш кляштор повинен бути не тільки місцем молитви і набожного роздумування, але також прибіжищем для нещасливих і гонених. В ім'я нашої давньої приязни прошу вас, прийміть нас в свої стіни і позвольте нам боронитись тут перед ворогом, котрий хоче захватити мою дочку.

— Жалую, княгине, — сказав пшеор, — що вашого бажання виповнити не можу. Наше мешкання є мирне і не мішається в світську злобу. Не безчестить кровопролиттям нашого дому молитви. Вдайтеся ліпше під охорону старости, в котрого є два замки.

— Не пора нам торгуватися, — сказав Семен. — В кожній хвилині може налетіти на нас ворог. Дружино! Скорше в кляштор! Позаймати всі стрільниці та оглянути їх!

Дружина відіпхнула на бік пшеора і монахів і ввалилась в середину кляштора. Пшеор і монахи зі страху поутікали і скрились в сусідних домах. Минула година і кляштор був замінений в кріпость, готову на прийняття всякого ворога.

Трівоба опанувала мешканців Львова. Купці позапирали свої склепи, перекупки з поспіхом переносили із площ вулиць свої товари, і в короткім часі місто Львів виглядало якби мертве. Лиш в ратуші оживлено радили на скоро зібравшіся „райци“.

— Нечувана річ, — кричав Ганс Кухельмаер, — щоби в мирний час наше місто стало полем війни. Ніхто із нас не може безпечно вийти на вулицю, а навіть боїться за життя в своїй хаті. Як міг староста пустити в місто військо литовських князів? Він повинен зараз вигнати наїздників з міста!

Міська рада рішила вислати депутацію до старости з домаганням, щоби освободити місто від неспокою силою своєї власти.

Вечером, коли стало смеркати, ввійшов до міста один відділ Гурка Краківськими воротами і розтаборився на ринку і на Вірменській вулиці. Решта узброєної сили Гурка посувалась здовж Замкової гори і примістилася в домиках, садах і виноградниках напроти Босацької брами (коло нишньої Волоської церкви) і кляштора Домініканів.

Слідуючого дня рано Гурко вислав післанця в кляштор і зажадав видачі своєї законної жінки на основі королівського приказу.

Беата і Гальшка наказали післанцеві сказати Гуркові, що він не є законним мужем Гальшки, а лиш мерзьким обманцем, що законним чоловіком Гальшки є князь Семен Слуцький, і що вони будуть боронити себе до послідної каплі крови.

Гурко рішився добувати кляштор силою. Довідавшись від своїх підданих, що атакування кляштору від сторони міста, з причини тісноти вулиць, є неможливе, він приказав уставити моздірі і пушки в виноградниках і почати острілювання кляштора. Від влучних вистрілів міщан, обороняючих кляштор, падали трупом артилеристи Гурка і другі його вояки, які висувались занадто з виноградників. Кулі викидані на кляштор, мало приносили шкоди грубим мурам, і Гурко прийшов до переконання, що острілюванням таки нічого не вдіє.

Він рішився призвати на поміч львівського старосту Барзого, котрого місцем перебування був долішній замок. Гурко явився у Барзого під ту пору, як той радив з міською депутацією.

— Приходжу до вас, пане старосто, — говорив Гурко, — з королівським приказом, щоби ви помогли мені відібрати мою законну жінку, котру захватили несовісні люде і скривають в кляшторі. От вам королівський приказ! — і Гурко подав лист старості.

Староста Барзий, товстий чоловік з орлиним носом, прочитав письмо і дав потім читати депутації.

— Тут виразно стоїть, — сказав Кухельмаер, — що власти обовязані помагати воеводі Гуркові в відібранню його законної жінки. Коли ви, пане старосто, не виповните приказу королівського, то ми міщане віднесемося до нашого воеводи, а коли воевода не схоче, то покличемо узброєну силу з Кракова.

Другі члени депутації були тої думки, що справу треба пробувати довести до мирного полагодження між воюючими сторонами і не допустити до кровопролиття в мурах міста, на чім стратять одні тільки міщане. Так думав також і Барзій і сказав Гуркові:

— Приказ королівський є для мене ясний і для його вивоннення я піду до кляштора, щоби переказати ваші домагання.

Барзій взяв на себе признаки свого старостинського достоїнства і в супроводі малого відділу подався до кляштора до Беати.

— Від імени його милости короля, я, міський староста Львова, взиваю вас, щоби ви віддали воеводі Гуркові його законну жінку, Гальшку Острожську, бо в противнім случаю ужию сили! — сказав урядово Барзій.

— Чи ви ужиєте сили, чи ні, — сказала Беата, — я дочки не віддам! Гурко обдурив мене, обдурив Гальшку, обдурив короля. Король повинен передати його судові.

— Гурко є мерзенним обманцем! — додала Гальшка. — Я маю мужа, іменно князя Семена Слуцького, а Гурка ненавиджу.

— Уважайте, княгине, — сказав Барзій, — що тут справа з волею короля. Ви можете дочку віддати Гуркові, а потім удатися на судову дорогу.

— Ох, суди ваші, суди! — відповіла Беата. — Ваші суди гірші від турецьких і татарських. Нігде стільки безправства, як у нас, під покровом судів. Всюда взяли би бідну вдову і безпомічну сироту в оборону. В одній Польщі можуть діятися такі беззаконня.

— Не мое діло рішати, котрий законний муж Гальшки, — заговорив знов Барзій. — Я прийшов вивоннити волю короля і остерігаю вас, що ужию сили.

— Уживай, коли хочеш, — крикнула Беата в роздражненню, — але знай, що в ту хвилину, коли будеш брати дочку мою з моїх рук, сей кинджал потоне перше в її грудях, а потім в моїх!

І Беата, винявши кинджал, держала його в руці.

Барзій змішався.

— Нема причини горячитися, княгине, — сказав він по хвилі. — Може все залагодитися мирною дорогою. Я піду і ще раз переговорю з Гурком.

Барзій вернув в долішній замок, де на нього ждали Гурко і міська депутація.

— Чого ви, пане воеводо, так домагаєтеся жінки, котра вас ненавидить? — сказав він. — Коли би у мене була така жінка і хотіла зі мною жити, я би її прогнав. Без потреби непокоїте себе і нас.

— Не домагаюся я лиш для себе жінки, — говорив Гурко, випрямившись, — я домагаюся також добра річи-посполитої. Гальшка є українською княгиною і з тої причини не може бути віддана в руки українського князя.

— Але я все таки не розумію, чому то Українцям не вільно женитися з Українками? — говорив Барзій. — Нехай женяться, як хто хоче — Українець з Україною, Поляк з Полькою, Українець з Полькою, Поляк з Україною, але все по добрій волі.

— Гальшка є богата українська княгиня, і її богацтва не повинні скріпити шизматицьку Русь! — закричав Гурко. — Я роблю жертву з себе для добра річи-посполитої. Знай, старосто, що коли не виповниш приказу королівського, будеш відповідати перед королем і перед „станами”. Подружжа злучило Литву з Польщею, подружжа повинно нашу силу розширити далеко на Сході. Ставлячи спротив королівській волі, ти шкодиш своїй батьківщині й робиш гірше, чим ворог. Чи на то наші предки в части вирізали, а в части прогнали українських боярів із руського воевідства а замість них поселили тут польську шляхту, щоби в неї мати ворогів Польщі? Чи на те ми обдаровуємо вас, старостів в руськім воевідстві, богацтвами, щоби ви підпирали шизматиків? То вам безкарно не перейде!

Барзій настрашився погроз і по короткім намислі сказав:

— Постараюся дістати в свої руки Гальшку. Атакувати або бомбардувати кляштора не треба. Досить перетяти водопроводи, котрими йде вода до кляштора. Спрага примусить залого до двох-трох днів піддатися.

Гурко і міщанська депутація були тою порадою вдоволені. Ще того самого дня водопроводи були перетяті і залого була позбавлена води. Вона видержала три дні. Четвертого дня вивішено в кляшторі від сторони Вірменської вулиці білу хоругов на знак, що залого хоче здатись. З кля-

штора вийшов післанець, котрий приведений до Барзого, сказав, що Беата хоче з ним поговорити про піддачу.

Барзій зараз пішов до кляштора. Його запровадили до кімнати, в котрій находилася лиш Беата і Гальшка.

— Не хочу на свою совість брати смерти такого числа людей, — сказала Беата. — Ми піддаємося, але я не хочу встиду мойого і моеї дочки. Дивись! Живих нас не дістанеш!

І Беата, винявши кинджал, направила його в грудь Гальшки.

— Стій, безумна жінко! — крикнув Барзій, прискочивши і зловивши Беату за руку так, що кинджал лиш продер шмаття Гальшки. — Я не віддам Гальшки в руки Гурка! Встиду ні для тебе, ні для твоєї дочки не буде. Я візьму лиш Гальшку в секвестр і задержу її в себе в замку так довго, поки процес ваш з Гурком не рішиться. Ти іди до брата-короля. Король зглянеться над тобою і сенаторський суд буде для тебе справедливий.

Беата опустила кинджал.

— Коли так, — сказала вона, — то бери Гальшку в секвестр і держи її. Я здаюсь на твою великодушність і надіюсь, що ти змилуєшся над бідною вдовою і безпомічною сиротою. Иди, Гальшко, і надійся на Бога!

Мати і дочка зі сльозами розпрощалися.

З кляштору вийшла залога, до краю знеможена, ледви держачись на ногах. Наслідком недостачі води, вона в останніх днях не могла приготувляти собі страви. Оставили кляштор також Беата і оба князі.

Барзій, взявши Гальшку з собою, привів її в долішній замок і призначив для неї осібну кімнату, перед котрою поставив сторожу. Потім увійшов він до салі, де чекали на нього „райци” і Гурко.

— Слава Богу, справа щасливо скінчилася! — заговорив Гурко, побачивши його в дверях. — Тепер віддай мені мою жінку!

— Я взяв Гальшку в секвестр! — відповів Барзій. — Під таким услівям залога піддалася. Я дав слово чести, що Гальшку так довго буду держати у себе, поки сам суд не рішить твого спору.

— Який суд тут потрібний? — закричав Гурко, поповши в злість. — Є королівський приказ, а на короля нема су-

ду! Знов крутиш і хочеш викрутитися від виповнення королівської волі. Але пожди! Не вдасться тобі твій викрут. Є у мене узброєна сила, вистарчаюча для того, щоби тебе покарати за зраду, якої допускаєшся перед річею-посполитою. Я беру Гальшку, а тебе повішу на замкових воротах.

Барзій настрашився і не знав, що робити. До нього приступили „райци” і стали йому толкувати, що дальший спротив Гуркові потягне за собою лиш кровопролиття, а Гальшки не спасе.

— Роби, що хочеш! — сказав Барзій. — Гальшка он там в кімнаті!

Гурко, покликавши до себе з надвору кількох своїх жовнірів, увійшов в кімнату. Гальшка на його вид, упала безпритомна на землю.

— Беріть її, — крикнув Гурко, — занесіть в повозку і скорше з нею в мій замок Шамотули! В повозці натріть її лице оцтом!

Жовніри підняли непритомну Гальшку і положили в повозці, котра зараз в супроводі узброєних жовнірів оставила Львів.

XIV. Беата шукає справедливости.

В Кракові, в домі тамошнього воеводи Станислава Тенчинського, був маленький родинний зїзд. Була там також Беата, посвоячена тепер з Тенчинським, бо дві його дочки були жінками братів Семена Слуцького. З Беатою приїхав і сам Семен Слуцький. До воеводи загостив також Ольбрахт Ласький, ставши з недоростка дорослим чоловіком з вусами, закрученими на мадярський спосіб і з суворим виглядом.

В сальоні сиділи Тенчинський, Беата, Семен і Ласький. Беата жалілася на свою недолю.

— Вхопив розбійник мою дочку, — говорила вона з жалем, — і держить її як яку полонену в своїм замку в Шамотулах. Гальшку так стережуть, що я ніяких вістей від неї не дістаю і навіть не знаю, чи між живими ще дитина моя. В цілім християнськiм світі не могло би щось подібного статися. Та що я говорю? У Турка, у Татарина таке немислиме.

— Вся біда від нашої політики! — сказав Тенчинський. — Наші пани думають своїми дочками підбити весь Схід, навіть Москву. І мої дочки за українськими князями, але я не хочу, щоби вони були орудієм політики. Нехай будуть і Українками, коли хочуть. Яка користь буде для нас, коли зникнуть українські князі і шляхтичі? До тепер ми вели війну з Татарами силами українських князів; коли не стане їх, не буде кому іти на війну. Наша польська шляхта не хоче уже битися з ворогом, але воліє політукувати на соймах і вести межі собою колотнечу. От хотів покійний король Жигмонт Старий, покорити Молдавію і зібрав шляхту під Львовом. Але наша шляхта, побоявшись ворога, стала з королем сваритися і довела до того, що похід розбився. Я не раз говорю, що ми воювати можемо лише або найма-ним військом, або силами литовських князів.

— Я хотів, — сказав Ласький, — завоювати для Польщі Молдавію, але чи дали мені наші пани? Воевода Сінявський не пустив мене за границю. А чей-же Молдавія така важна для нас! Вона злучилаб Польшу з Чорним морем і занявши Молдавію, ми моглиб опанувати Крим.

— Не буде добра в Польщі, — сказала Беата, — коли не буде справедливости. От я шукаю справедливости, але найти її не можу.

Тенчинський зітхнув і сказав:

— Знаєте ви, княгине, нашу польську приповідку:

Przepadła dzisiaj sprawiedliwość wszędzie,
Jeśli za sobą korda mieć nie będzie!

— Я слаба жінка, — відповіла Беата, — шаблюю не володію.

— Так помагайте собі жіночою хитрістю.

— Якою жіночою хитрістю? — спитала Беата. — Чи підкупством? Я пробувала. Примасові Пшерембському я післала 20,000 золотих, але він їх не прийняв, бо боїться Гурка. Я рішила прямо переговорити з Гурком і післала мого дворянина до него в Вільну, де він поїхав був з королем на наради про унію Литви з Польщею. Знаєте, які услівя поставив Гурко за освободження Гальшки? Сто тисяч золотих хоче він, а крім того пять замків з містами і селами, значить, хоче забрати всі мої і Гальщині маєтки. Мало того, він хоче, щоби ще кількадесять тисяч золотих запла-

тити біскупови познанському, котрий звінчав Гурка з Гальшкою. Але то перевисшає мої сили.

— За багато вимагає сей драб! — сказав Ласький. — Я на вашім місці нічого би не дав.

— Як же освободити Гальшку? — продовжала питати Беата.

— За сто тисяч золотих, — говорив Ласький, — можна виставити цілу армію і завоювати ціле королівство, не то Шамотули. Дайте мені сто тисяч, а я вам Гальшку освободжу.

— Дійсно, одинокий спосіб, щоби освободити мою жінку, — сказав Семен, — то зібрати чисельну озброєну силу і приступом взяти замок шамотульський.

— Я до вас прилучуюсь, — сказав Ласький. — Також можу вам служити посередництвом німецького цесаря Фердинанда. Будучи ще малим, я два роки проживав на його дворі і він мене полюбив. Цесар може дозволити, щоби напад устроїти зі Шлеську.

— Так, дорогий Семене, — потвердив Тенчинський, — найліпше зробиш, коли передовсім або сам, або через довірену особу вислідиш положення замку шамотульського і його середники оборони, потім на Литві звербуєш військо і з ним відправишся на Шамотули.

— Я так поступлю, — сказав Семен, — і вскорі пічну приготування. От до вас приїхав за якимсь там ділом шляхтич із околиці Шамотул; піду до нього, щоби дещо від нього довідатись.

Семен і Тенчинський відійшли, — а остались Беата і Ласький.

— Дорога княгине! — сказав Ласький. — Вся причина ваших бід походить від того, що вам не стає підпори, чоловічої сили. Положення вдови все бідне.

— Підпорою моєю є Семен! — сказала на то Беата.

— Ну, підпорою він є, а все таки слабою, — відповів Ласький. — Він князь український, а всі ті Українці м'яккі люде, і їх треба принукувати до діла. Крім того тут в Польщі українських князів ненавидять і проти них видумують підступні штуки. Вам треба чоловіка-Поляка, який має зносини з польськими панамі і біскупами.

— В мене є шурина, князь Василь Острожський, споріднений з польськими родинами, — сказала Беата.

— Ваш князь Василь, хоча він багатий і могутий князь український, то все таки не може рівнатися з нашими польськими панами! — відповів Ласький. — От візьміть на примір мого покійного батька Єроніма. Він, хочай бідний шляхтич, допоміг Іванові Заполії дістати угорську корону. Мій батько їздив з ним до Царгороду до султана, мій батько воював за нього проти Австрійців на угорських полях. Заполія винагородив мого батька і наділив його багатими маєтками на Угорщині. Сьогодні є моїм Кешмарк, замок Дуновець, Гельниця, Рихава і багато сіл в шарошськім комітаті і коло Дебречина. Я, як бачите, є і польським шляхтичем і угорським магнатом. Син Івана Заполії, нинішній князь семигородський, Іван Жигмонт, завдячує мойому батькові свій титул, свою власть і свої маєтки. Хочай мій батько був ворогом Австрії, однакож Фердинанд старається мене позискати. Він мене, малого ще, запросив з матірю на свій двір, і я там перебув два роки. Я тепер симпатик Австрії. Говорю я про свого батька, але погляньте, княгине, на мене! Мені ще нема повних трийцять літ, а я вже провадив два походи на Молдавію зі своїм власним військом, котре я зібрав. Я мало не став молдавським князем. Але-ж і коштували мене ті походи великі суми! Я мусів на мої угорські маєтки задовжитися, і нині в моїх містах і замках господарять мої вірителі. То я вам говорю, щоби доказати, скільки я, молодший і бідніший чоловік, більше зробив, чим ваш Василь Острожський. Серце моє пре мене до великих діл, коби лише у мене були средства! Тепер на закінчення скажу вам, дорога княгине: коли би при вас був діяльний чоловік і розпоряджав доходами ваших маєтків, він не тільки вирвав би із Шамотул Гальшку, а завоював би для вас якусь чужу землю і посадив би вас в ній королевою.

— Де мені думати про королівство! — ахнула Беата, заперечуючи головою. — Я навіть не так богата, як вам здається. Маєтки, про котрі ви думаете, уже не мої. Тут в Кракові при свідках я зробила запис, котрим відступила замки: Полонне, Красилів, Чуднів, Сулжинці, Сушу, Колодно, Чернихів, Рівне, половину Степані, Хлапотин, Сатіїв, Жарново, Янушпіль, Паньківці, Дятківці, Вязовець і Дрибів мойому зятеві Семенові Юрієвичу Слуцькому. Семен Юрієвич тепер в них княжить, а для себе я оставила стільки, скільки треба для удержання старої жінки.

Ласький онімів, як би поражений громом. На нього з неспокоєм поглянула Беата.

— Що вам? Ви слабі? Ви поблідли! — сказала вона зі співчуттям.

— Нічого, нічого! . . . — відповів Ласький, відійшовши від внутрішнього потрясення. — Зі мною трапляються такі випадки від часу мого другого походу на Молдавію.

— Так, молодий чоловіче, — сказала Беата, — коли у вас є потяг до великих подвигів, допоможіть мойому Семенові освободити Гальшку. Я вас за те винагороджу і будете мати славу перед людьми а заслугу перед Богом.

— Все готов я жертвувати для вас, дорога княгине! сказав Ласький. — Іду, щоби порозумітися з вашим зятем . . .

Ласький попрощався. Відходячи, думав про себе:

— Почекай, шизматику! Ще не все пропало. Справлюся я з тобою! . . .

Його очі заіскрилися на знак, що в його душі готується страшний замір.

XV. Венеціянський спосіб боротьби.

В однім із переулків, які провадять від головного ринку в Кракові, стояв перед вузьким одноповерховим домом саме опівночі чоловік, закутаний в плащ і стукав в двері.

Довго прийшлося йому ждати, поки з сіней не почулося тупання чобіт і роздався хрипливий голос: „Хто там?”

— Отвори! Шляхтич приходить до аптикаря за ділом, — сказав стоячий на вулиці.

— Аптикар спить, діл в ночі не полагоджує! — відповів голос із сіней.

— Діло невідкличне; треба лікарства для небезпечно хорого, і то зараз! — кликав чоловік з вулиці.

— А так, то що иншого! — сказав голос в сінях. — Іду і розбуджу аптикаря.

По кількох мінутах далися чути в сінях кроки; замок заскрипів, двері отворилися і незнакомий увійшов в сіни.

— Лікарства бажаєте? — спитав аптикар. — Я зараз приготую; ходіть зі мною; почекайте в кімнаті.

Коли незнакомий станув в кімнаті сам-на-сам з аптикарем, запитав аптикаря тихим голосом:

— Ти продаєш отрую?

— Борони Боже! — відповів аптикар, — я ніяких отруй не продаю, лиш лікарства! — і недовірливо поглянув незнакомому в очи.

— От тобі двіста золотих! — сказав незнакомий. — Не скривайся!

Аптикар лакомо поглядив на торбинку з грішми, взяв її в руки, висипав золото на стіл і перечисливши, сховав у сховок.

— Так, пане! — почав говорити аптикар. — Кожде лікарство є того рода, що одну часть тіла скріплює, а другу ослаблює. Щасливий той чоловік, хто не заживає лікарств!

Аптикар взяв незнакомого за руку і ввів його в маленьку кімнатку, обставлену полицками, в котрих стояли фляшечки, баньки, слоїки всякого роду. Він держав в руці червону лампу, від котрої червонове світло розливалось по кімнаті. Сам аптикар був в короткім червонім кафтані і лице його своїми острыми чертами виражало злобну хитрість. Червонове світло впало на лице незнакомого, коли сей відвернув високий ковнір. Представилось лице Ольбрехта Ласького.

Ласький, оглянувшись довкола себе, здригнувся. Кімнатка з аптикарем представилась йому пеклом, з котрого він хотів утікати. Але він запанував над собою і остався.

— Глядіть! — продовжав аптикар, — то є лікарства, котрі одному чоловікові приносять щастя, другому загибель. Се знов средства боротьби, вигіднійші і успішнійші, чим ваші шаблі, копії, гармати. Хто уживає вашого оружжа, того називають розбійником, душегубом, переступником закону; але хто візьме мою зброю, той і доходить до цілі і може удавати дальше спокійного, чесного чоловіка... Хе, хе, хе, чи не правду я кажу, пане?

— Я не прийшов для поучувань, — сказав Ласький, дайте мені отруї!

— Якої отруї? — питав аптикар. — Є отруї для дітей, для жінок, для молодих і старих людей. Є отруї, котрі убивають зараз, а є і такі, що приносять смерть по днях, тижнях, місяцях. Є такі, що наводять каліцтва духа і тіла.

— Мені треба отруї, — сказав Ласький, — котра би убила зараз сильного чоловіка в розцвіті життя.

— Зараз вам дам! — сказав аптикар і здіймив з полиці маленьку флящинку з білим плином. — От вам оружжа, ко-

тре зараз убе! Ох, дорого воно мене коштувало, ледви його дістав з Венеції.

— Та-ж я вам добре заплатив! — сказав Ласький, прятаючи отрую в кишеню.

— Спаси Біг вам, але зарібку на тім мало! — сказав аптикар, шкробаючися в потилицю.

Ласький сягнув рукою в кишеню, добув кілька золотих і дав аптикареві.

— Спаси Біг і за те, пане! — повторив аптикар, випроваджуючи Ласького до дверей.

Ласький вернувся в свою хату, де вже чекав на нього підчаший Тенчинських.

— Лікарство вже є! — сказав Ласький. — Тепер як ми поведемо діло.

— Чорт знає як! — відповів підчаший. — В страву його давати не можна, бо всі їдять за спільним столом.

— Ну, в чім же подати? Придумай щось в своїй голові! — наглив Ласький.

— Є один лиш спосіб, — сказав підчаший. — У нас є звичай, що відїзджаючого гостя прощають шклянкою вина. Зі шклянок пють лише чоловіки. От, завтра буде прощальний пир для Слуцького. По пирі він відїздить в дорогу і зараз по пирі буде пити зі шклянки. Я вляю отрую потайком до шклянки Слуцького.

— Справся добре! — сказав Ласький. — От тобі сто золотих, а решту дістанеш пізніше. Прощай!

Підчаший відійшов, а Ласький положився до ліжка. Слідуючого дня був прощальний пир у воеводи. По обіді встали від стола воевода, Семен Слуцький і Ласький.

— Випиймо, Семене, розлучного, як велить наш польський обичай, щоби твої заміри удались! — сказав Тенчинський. — Є у мене добре угорське вино, тільки що привезли з Угорщини. Підчаший, налий шклянки.

Підчаший налив три шклянки і подав кожному з них.

— Пий, — крикнув воевода, — щоби і каплі не осталося! Так велить наш обичай.

Всі випили до дна.

Минуло ледви кілька минут, як Семен, похитавшись, взявся за голову зі словами:

— Ах, мені недобре!... — і упав на підлогу...

Прибігли жінки, прилетів лікар, стали його оживляти, але надармо: він лежав мертвий.

XVI. По похороні.

— Не можете собі представити, дорога княгине, який великий удар є для мене смерть Семена, — говорив Ласький Беаті, будучи сам-на-сам з нею в її кімнаті. — То був мій приятель, чоловік надзвичайних спосібностей, високого ума. Для вас дійсно є то страта незмінна. Видячи вас страдаючу і я страдаю.

— Ах, я втратила послідню підпору. Я думала при нім доживати старого віку! — ридала Беата.

— Величавий похорон ви йому справили, — говорив Ласький. — Як то велично представлялось, коли трумна покійного в костелі лежала високо на марах серед оружжя всякого роду, а перед нею стояв залізний стовп з щитом Семена! Його дружина, знакомі і свояки вїзджали на конях в лицарським узброєнню до костела і ломили копії об його щит! І я був між лицарями і зломав своє копіє!

— Спаси Боже вам за вшановання пам'яті мого Семена! — сказала на те Беата, обтираючи сльози.

— Не плачте, княгине! — вмовляв Ласький. — Памятайте, що вам треба здоров'я і сил, бо дочка ваша в полоні і жде від вас спасення!

— Я їду на Україну, наклонити князя Василя і литовських князів до роботи, щоби побідила справедливість, — сказала княгиня.

— Що вам pomoже князь Василь? Що вам допоможуть литовські князі, коли до тепер нічого не зробили? — скоро заговорив Ласький. — Чи є у них потрібна підприємчивість, проворність? То люди простодушні, котрими можна на всі сторони повертати. Коли мій батько посадив Заполія на угорським престолі, то чи не можу я вам освободити Гальську? Слухайте моєї ради! Замість їхати на Україну, їдьте зі мною на Угорщину в мій замок Дунаець. Він пишно положений в гірській околиці над Дунайцем в стороні, де кінчиться поселення ваших Українців. У підніжку гори розливає свої води Дунаець, з одної сторони видно Татри, з другої Пеніни. Там в моім замку ви відітхнете від потрясення. Я тимчасом зберу наемне військо із Мадяр, Чехів і Нім-

ців, а знайте, що нема лучшої піхоти над мадярську. З військом тим я за дозволом цісаря Фердинанда перейду Шлеск і дістанусь під Шамотули. Взяти Шамотули, то для мене дрібниця. Таж я добував не стільки замків!

Беата з цікавістю слухала Ласького. Її груди піднимались а очи оживлялись погідною ясністю, вказуючи на пробудження надії в її серці.

— Лише средства мені потрібні, дорога княгине! — говорив дальше Ласький. — Я вам казав, що я дуже багато видав на мої послідні походи і попав в довги. У вас, княгине, в острожськiм замку, на вежі лежать без найменшої користи дорогоцінності князів Острожських. Колиб ви написали своєму маршалкові, щоби вам все золото і срібло доставив в Дунавець, то я, одержавши фонди, міг би зараз зібрати уоружених людей і пуститись в похід. З письмом я можу післати моїх людей, котрі скарби привезуть.

Беата призадумалася — видно, що її томила нерішучість. Але по хвилі вона сказала:

— Всі свої скарби віддам вам, коли освободите мою Гальшку!

— Так, клянусь лицарським словом, — сказав Ласький, — що я її освободжу, або погину. Коли приведу вам Гальшку, тоді предложу вам хочби своє серце...

— Як то, ви думаете зі мною женитися? — запитала Беата, споглядаючи на Ласького зі здивованням. — Таж мені пятьдесят літ, а вам не повних трийцять. Яка би то була пара? Уже Гальшка для вас приличнійша.

— Я молодий літами, але старий умом! — відповів Ласький. — У мене багатий досвід і молоду дівчину я не міг би обдарувати ніжністю. Я готовлюся до великих подвигів, а до того лиш розумна, досвідчена жінка може стати мені підпорою.

— Оставьте ваше сватання на боці, поки не освободите Гальшки! — сказала Беата. — Щодо доручення скарбів до Дунавця, я погоджуюсь. Годжуся також їхати з вами в Дунавець. Але рішення на ваше сватання відкладаю на пізнійше.

— І того мені досить! — сказав Ласький врадуваний. — Так готуйтеся в дорогу! Скажіть Тенчинському, що вертаєте в Острог і зараз їдьте. В Бохні я буду вас ожидати, а звідти зі мною навернете прямо в Дунавець.

Беата подала руку Лаському, котру він поцілував. Вона відпустила його, щоби поробити приготування до відїзду.

XVII. Чорна княгиня.

Князь Василь сидів в своїм замку в Дубні в своїй улюбленій кімнаті і розмовляв з сином своїм Янушем, котрий тільки що повернув з заграниці, де перебував довший час на вишколенню в военній штуці.

— Добре, що ти вернувся в сям час, коли ти мені потрібний! — говорив батько. — От умер наш король Жигмонт Август в своїм Книшині, не лишивши наслідника. У нас тепер „без-крулеве” і ми готовимося вибирати нового короля. Кандидатів багато, так що шляхта сама вже не знає, які вимоги ставити новому королеві. Наші Українці хотять вибрати королем московського царя Івана або його сина Федора; із польської шляхти одні стоять за Австрієм, другі за Французом. Ох, наробив нам покійний король клопотів! Жертвою його політики є наша Гальшка. Тепер, коли його нема між живими, можна подумати про визволення Гальшки.

— Щож діється з Гальшкою? Чи все ще вона в Шамотулах? — запитав Януш.

— Так, вона в Шамотулах. Гурко держить її увязненою на вежі під строгим наглядом, і нікого до неї не пускає. Він мститься на ній за те, що вона не хоче бути його жінкою і з відразою відкидає всі його ласки. Я ніяких вістей від неї не отримую, але говорять, що вона ще жива і з нею обходяться, як з якою переступницею, — пояснював батько.

— А тітка Беата, де вона живе? — питав дальше Януш.

— Беату задури в Ласький в свій замок Дунавець, взяв від неї всі ті скарби, котрі переховувались в вежі замку острожського, а потім оженився з нею... — розказував батько.

— І могла стара жінка відважитися на вінчання з молодиком, котрий міг бути її сином? — перебив Януш.

— Ну, видно відважилась, — сказав батько, — але гірко заплатила вона за свою відвагу. Між супругами повстали якісь непорозуміння і Ласький запер Беату в вежу. Говорять, що вона домагалася, щоби її освободив Гальшку, а він

того зробити не хотів. Так Беата, подібно як і її дочка, стала полоненою. Її також строго стерегли, і я ніяк не міг з нею порозуміватися. Не знаю навіть, чи жива вона ще. Але здається, що вже не жиє, бо Ласький оженився з малярською магнаткою, вдовою Середи. Я думаю, що угорські закони не дозволяють мати двох жінок, і з того виходить, що Беата вже не живе.

— Сумно! Сумно! — сказав Януш і жаль виступив на його лиці.

— Тепер подумаймо про те, як освободити по крайній мірі Гальшку! — сказав батько. — По смерті короля то діло лекше зробити, бо давніше найбільше нам мішав сам король. Крім того Гурко задерся з польськими єпископами, бо покинув католицизм і прийняв лютеранство. „Пан (говорить Гурко) повинен вірою відріжнитися від своїх підданих; тому, що мої хлопи католики, я буду лютром!”

— Те саме говорять польські пани на Україні! — замітив Януш. — Польська шляхта на Україні не пробує вже навіть своїх підданих навертати на латинство, бо хочє вірою відріжнитися від хлопів. Бог сотворив „попа для хлопа, а плебана для пана”, говорять шляхтичі.

— І на Литві те буде, — сказав з жалем князь Василь. — І наші князі і шляхтичі обявляють охоту прийняти латинство, щоби вірою відріжнитися від хлопів. Але я призабув тобі сказати ще одно про Беату, — продовжав князь Василь. — У мене були повновласники Ласького, котрі мені показували запис Беати, силою котрого вона всі свої маєтки записала Лаському. Вони хотіли в імени Ласького обняти ті маєтки під свій заряд, але я їх до того не допустив. Я управляю нині острожськими маєтками і держу їх для Гальшки. Розуміється, що між мною і Лаським є процес, котрий рішить аж новий король.

— Запис той, — сказав Януш, — або Ласький підробив, або Беата зробила одурена Лаським. Як би Беата навіть зробила такий запис, то запис не має вартости, бо між супругами наступив розрив, і Ласький запер Беату в вежі.

— Таке є і мое розуміння, — сказав князь Василь, — але спір сей рішить новий король. Ще тобі скажу одну новину. Коли король в Книшині помер, Гижанка і Мнішек так обікрали королівський двірець і королівську касу, що не було навіть за що короля похоронити.

— Така доля постигає того, хто вганяє за насолодою світа сего! — замітив Януш.

— Оттакі є найсвіжіші події, — продовжав князь Василь, — але для нас самих важним ділом повинно бути осво-бодження Гальшки. Ти учився воєнної штуки за границею, приложиж своє знання, щоби спасти свою своячку!

— Визволення її уважаю першим моїм обов'язком, — сказав Януш, — і зараз приступлю до приготувань...

Януш зібрав около тисячу озброєних шляхти та козаків і разом з гарматами та всіми приборами для добування кріпости вибрався в похід, котрий тривав цілий місяць, поки станув під Шамотулами.

Місто Шамотули лежить на північний захід від Познаня. Віддалене воно від Познаня пять миль і пів. У полудневій части міста ще й досі находяться розвалини замку, серед котрого стоїть башта, яку нарід називає „баштою чорної княгині”.

Сюди прибув Януш зі своїм військом в березні 1573 року. Приближаючись до Варшави, він поширював слухи, що їде на сойм, котрий має вибрати короля в квітні; але від Варшави він подався дальше скорим походом і ненадійно опинився в соснових лісах над річкою Вартою близько німецької границі. Під Шамотулами довідався він від селян, що Гурко находиться в своїм замку, готовлячись в дорогу на вибір короля, що залога замку складається з около триста чоловік, що в замковій вежі Гурко держить ув'язнену якусь жінку, котру називають „чорною княгинею”.

— Чому її називають чорною княгинею? — запитав Януш одного селянина.

— Тому, — відказав селянин, — що вона є дійсно княгинею з далеких сторін, кажуть, що з Литви. А чорною її називають тому, що від часу, як появилась в замку, не хоче вона зняти з себе чорного убрання, котре на ній таки зовсім подерлося. Ох, чорна її доля! Вона сидить заперта в горішній кімнаті вежі і її не випускають навіть на свіжий воздух: тільки, що принесуть її їсти і пити.

— І довго її гак держать? — питав дальше Януш.

— Ох, довго! — відповів селянин. — Буде яких десять літ. Ми дивуємося, що вона ще жива. Говорять, що пан воєвода взяв її в полон на війні з Москалем чи з Турком і що домагається високого окупу, бо говорять, що то має бути королівна чи царівна, Бог його там знає, як воно є.

Януш оставив своє військо укрите в лісі, а сам переодітий за польського хлопа, приблизився до міста і оглянув зі всіх сторін положення його і замку.

Він рішився напасти на замок ранком слідуєчого дня. В тій цілі, під охороною нічної темноти, уставив він в відповіднім віддаленню свої моздіри і при них сильний відділ узброєний в алебарди і стрільби та заосмотрений драбинами.

Як тільки на сході показалаь рання зоря, загремили моздіри, кидаючи залізні і кам'яні кулі на стіни замку і на находячийся в нім палац. Залога, попавши в тривогу в наслідок несподіваних вистрілів, кидалась перестрашена на всі сторони і ледво вдалося Гуркові привести її до порядку. Вона заняла місце на стінах і в стрільницях і стала відстрілюватися. Але от в однім місці під ударом куль тріснула стіна і завалилась, роблячи отвір, в котрім могло поміститися десять чоловіків.

— Урра! . . . — роздалось із луга, на котрім стояли моздіри і около 400 вояків з піками, алебардами, мечами і копіями кинулись в отвір. Януш був на переді.

Вояки Гурка, що пробували заложити діру камінням, були відкинені, і Януш зі своїми вояками вдерся на замкове подвір'я. Він побачив перед собою Гурка.

— То ти, злодію! — крикнув він. — Відбереш тепер заслужену кару! — і кинувся на нього з мечем в руках. Гурко відбив кілька ударів, але його рука знемогла і він дістав такий сильний удар в голову, що з розрубаним черепом упав на землю. Вояків його, що поспішали йому на поміч, прогнали вояки Януша. Залога, видячи свого пана мертвим, зложила зброю.

— Де чорна княгиня? — питав Януш залогу.

— В отсій вежі! — показав один вояк.

Януш приказав розбити двері вежі і по сходах дістався в верхню кімнату, в котрій представився йому страшний вид: на солом'янім берлозі лежало знищене ество, з опухлим лицем, в подертім чорнім лахмітті, з котрого висіли куски, відкриваючи наге тіло.

— Гальшко! — сказав він до лежачої. — Ти свободна! Твої муки скінчилися! Я, брат твій, Януш, несу тобі визволення!

Лежача піднесла голову і погляділа блудними очима.

— То ви, міщане? А Рогатинець де? Там стріляє Гур-

ко! Ох, той Гурко, як я його боюся! — сказала вона і опустила голову.

— То я, Януш, син Василя Острожського! Гурка уже нема в живих: він убитий!

— Він не убитий, я чула, як він стріляв! — говорила Гальшка, не піднімаючися.

— Ходи, Гальшко, заведи тебе до матері; мати тебе жде! — сказав Януш.

— Не хочу, боюся матері, вона буде на мене сварити, що не хочу танцювати зі Зборовським! — сказала Гальшка і відвернулась.

— Вона зійшла з розуму! — говорили шляхтичі стоячі коло Януша. — Шкода ваших слів, князю! Візьмим її в такому стані, в якому знаходиться, і везім в Острог! Треба її лиш по людському приодіти.

Януш заплакав.

Шляхтичі знесли Гальшку з вежі, оділи її в пристойне жіноче убрання, яке знайшли в палаті, і цілий відділ вирушив з Шамотул назад на Волинь.

XVIII. Закінчення.

Коли Януш вертав з під Шамотул, польським королем був уже вибраний французський князь Генрик Валезій, котрий, прибувши до Польщі, рішив спір Василя Острожського з Лаським. Ласький дістав 48,000 золотих відчипного, а запис Беати був уневажнений.

Властителькою маєтків Ілії була признана Гальшка, котра під старанним доглядом князя Василя прийшла до себе і на стільки виздоровіла, що в законнім відношенню признано її відповідальною. Вона умерла в 1583 році, записавши свої маєтки князеві Василеві.

Судьба Беати невідома. Вона померла в замку дунавецьким — не знати, коли і якою смертю.

Князь Василь, одіичивши маєтки Гальшки і часть маєтків по своїм тестеві, гетьмані Тарновським, був найбогатшим вельможею на Литві-Україні. В него було десять міліонів золотих (дукатів) річного доходу. До него належало 25 міст, 10 місточок і 670 сіл. На своїм дворі князь Василь Острожський удержував дві тисячі шляхти. Часть доходів своїх видавав він на піднесення освіти на Україні. Він

заснував друкарню в Острозі, з котрої в 1581 році вийшла перша друквана славянська біблія. В тім-же місті оснував він першу високу українську школу, даючи таким робом початок до заведення подібної школи у Львові і поширення наук по всій східній Європі.

Януш був послідним мужеським потомком роду Острожських. По його смерті маєтки Острожських всеціло перейшли в польські руки.

К і н е ц ь.

